

TARTU ÜLIKOOL
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Kunstiajaloo osakond

Mio Lize Rebane
EESTI VITRAAŽIKUNST SAKRAALRUUMIS
Bakalaureusetöö

Juhendaja: Krista Andreson (MA)

Tartu 2023

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1. Vitraažist ja klaasist.....	5
1.1. Klaasi valmistamine.....	5
1.2. Vitraaži definitsioon ja tehnikad.....	5
1.3. Vitraaži valmistamine.....	7
1.4. Vitraaž Eestis.....	8
1.5. Vitraaž Euroopas ja Eesti naaberriikides.....	9
2. Eesti vitraaž 17. kuni 19. sajandini.....	12
2.1. Eesti vanimad vitraažid.....	12
2.1.1. Ruhnu kiriku vitraažid.....	13
2.1.2. Tallinna Püha Vaimu kiriku vitraažid.....	14
2.1.3. Valga Jaani kiriku vitraaž.....	15
2.2. Ilumäe kabeli vapivitraažid.....	16
2.3. Nõva kiriku pabervitraažid.....	17
3. Vitraaž 19. sajandi lõpust Nõukogude perioodi alguseni.....	18
3.1. Ernst Tode vitraažikoda.....	18
3.1.1. Kolga-Jaani ja Juuru kirikute vitraažid.....	18
3.1.2. Paide kiriku vitraažid.....	19
3.2. Tundmatute meistrite vitraažid.....	20
4. Vitraaž Nõukogude perioodil ja tänapäeval.....	22
4.1. Dolores Hoffmann.....	23
4.2. Hoffmanni õpilased.....	23
4.3. Tänapäeva vitraažikunst.....	25
Kokkuvõte.....	27
Summary.....	29
Kasutatud kirjandus ja allikad.....	31
Lisad.....	38
Lisa 1. Intervjuu Dolores Hoffmanniga e-kirja teel, 28.03.2021.....	38
Lisa 2. Vapivitraaž Jurgen Tuchi perekonnamärgiga.....	41
Lisa 3. Vitraaž Jurgen Bulderi nimega Ruhnu puukirikus.....	42
Lisa 4. Kai Kiudsoo-Värvi vitraaž “Püha Jüri” Tallinna Peeter-Pauli katedraalis.....	43

Sissejuhatus

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärk on uurida Eesti vitraažikunsti sakraalruumis, võttes fookusesse religioosse vitraaži. Täpsemalt on plaanis esitada säilinud ja teadaolevate näidete ajatelg, andes ülevaate Eestis tegutsenud ja siiani tegutsevatest kunstnikest, siinsest klaasitööstusest ja vitraaži tehnikatest. Esmalt käsitlen vanimaid tänini säilinud vitraaže 17. sajandi algusest ning lõpetan põgusa ülevaatega tänapäeva teostest.

Eesti vitraažikunsti ajalugu on väga rikkalik ja siinsetes pühakodades on võimalik leida haruldaselt hästi säilinud vitraaže. Meie muuseumite kogudes on suur hulk teoseid, mis on pikaajalise säilimise eesmärgil kirikutest eemaldatud. Antud teemat on erialakirjanduses vähe käsitletud, kuid teenekad vitraažikunstnikud ja nende värvilised teosed väärivad kindlasti sügavamat uurimist ja laiemale publikule tutvustamist. Käesoleva töö teema sai alguse vitraažikunstniku Dolores Hoffmanni Eesti pühakodades oleva loomingu uurimisest. Suure amplituudiga kunstniku uurimisel kerkisid esile küsimused Eesti vitraaži kohta üleüldiselt.

Peamine info Eesti vitraaži kohta on pärit erinevatest kogumikest, nende hulgas: Anne Ruussaare “Klaasimeistrid: Eesti klaasitööstuse ajalugu ja toodang”¹. Teoloog Tiit Pädami koostatud raamatus “Igavikust kantud maastik- kirikuhoonetest ja inimestest Nõukogude Eestis”² kirjutab kunstnik Dolores Hoffmann oma kogemustest Nõukogude ajal kirikuvitraažide valmistamisest ja oma esimestest töödest Valjala ning Kihelkonna kirikutes. Eesti ajaloo ühe oluliseima klaasimanufaktuuri ajaloost ning lühidalt ka vitraažist 17. sajandil, on 1966. aastal kirjutanud klaasikunstnik Maks Roosma raamatus “Hüti klaasikoda Hiiumaal: jooni klaasimanufaktuuri tegevusest Eestis XVII sajandil”³.

Eesti vitraažikunsti ajalugu on põimitud siinse klaasivalmistamise ajalooga, mida käesolev töö põgusalt käsitleb. Anne Ruussaare raamat “Klaasimeistrid” ja Maks Roosma “Hüti klaasikoda” avavad seda teemat väga põhjalikult, seetõttu ei käsitleta Eesti klaasitööstuse ajalugu süvitsi käesolevas töös.

¹ Anne Ruussaar, *Klaasimeistrid: Eesti klaasitööstuse ajalugu ja toodang*, (Tallinn: Äripäev, 2021).

² Tiit Pädam (koost.), *Igavikust kantud maastik: kirikuhoonetest ja inimestest Nõukogude Eestis*, (Tallinn: kirjastus TP, 2019).

³ Maks Roosma, *Hüti klaasikoda: jooni klaasimanufaktuuri tegevusest Eestis XVII sajandil*, (Tallinn: Kunst, 1966).

Bakalaureusetöö on jaotatud 4 peatükki. Esimeses peatükis tutvustatakse vitraaži ajalugu, selle algeid ja tehnikaid. Lisaks sellele uuritakse põgusalt klaasi valmistamise ajalugu ning antakse lühike ülevaade Eesti naaberriikide sakraalruumi vitraažidest uurides nende sarnasusi Eesti vitraažiga. Esimese peatüki põhilised allikad on Briti klaasikunstniku Lawrence Lee raamat “Stained Glass”⁴, Roosma “Hüti klaasikoda” ning Ruussaare “Klaasimeistrid”. Teise peatüki fookus on Eesti vitraažikunsti arengul, alustades 17. sajandiga ning lõpetades 19. sajandi lõpuga. Peatükk põhineb suures osas riikliku Kultuurimälestiste Registri andmetel ning Eesti Muinsuskaitse aastaraamatus ilmunud Eve Koha tekstil “Tallinna Püha Vaimu kiriku haruldased klaasimaalid”⁵. Kolmandas peatükis uuritakse vitraaži 19. sajandi lõpust kuni Nõukogude perioodi alguseni, käsitletakse Ernst Tode vitraažitöökoda ning tema teoseid Eesti kirikutes, lisaks on kolmandas peatükis välja toodud tundmatute autorite vitraažid siinsetes pühakodades. Kolmas peatükk põhineb riikliku Kultuurimälestiste Registri andmetel. Neljanda peatüki fookus on vitraažikunst Nõukogude perioodil ja tänapäeval. Käsitletakse Dolores Hoffmanni ning mitmeid tema õpilasi, kes ka tänapäeval klaasikunstnikena töötavad. Käsitletakse ka kunstnikke, kes Hoffmanni käe all õppinud pole. Neljanda peatüki andmed põhinevad autori intervjuul Dolores Hoffmanniga, mis viidi läbi e-kirja teel 28. märtsil 2021. Intervjuus on välja toodud info tema reise ja stažeerimise kohta välismaal ning detailid Hoffmanni tööprotsessi kohta. Lisaks sellele on kasutatud ka Reeli Kõivi koostatud raamatut “Nähtamatu monumentaalmaal”⁶ ning Aliina Astrova koostatud “Konspekteeritud ruum: Tõnis Saadoja laemaal NO99s. Eesti monumentaalmaal 1879-2012”⁷.

⁴ Lawrence Lee (koost.), *Stained Glass*, (New York: Crown Publishers Inc. 1976).

⁵ Eve Koha, “Tallinna Püha Vaimu kiriku haruldased klaasimaalid”, *Muinsuskaitseameti aastaraamat*, (Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2009).

⁶ Reeli Kõiv, *Nähtamatu monumentaalmaal*, (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2020).

⁷ Aliina Astrova, *Konspekteeritud ruum: Tõnis Saadoja laemaal NO99s. Eesti monumentaalmaal 1879-2012*, (Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2012).

1. Vitraažist ja klaasist

1.1. Klaasi valmistamine

Ligikaudu neli ja pool tuhat aastat tagasi avastati Egiptuses ja Mesopotaamias savinõude glasuurimise kõrvalsaadusena klaasi valmistamise tehnika. Vanimad tänapäevani säilinud klaasesemed on sealsetest piirkondadest pärit läbipaistmatust klaasist helmed ja ripatsid. Euroopas sai klaasi valmistamine alguse I aastatuhandel eKr. Kaubanduse levikuga jõudsid lõunast esimesed klaasesemed ka Põhjamaadesse. Eestisse jõudis klaas ehete ja klaaspärlite kujul I aastatuhandel pKr Kesk-Euroopast ja Skandinaaviast. 13. sajandi teisest poolest hakati Eestisse peamiselt Saksamaalt ka aknaklaasi importima.⁸

Klaasi tootmisel on kõige vajalikum osa klaasiliiv, mis moodustab klaasisegust ligikaudu 60 protsenti. Eestis sobivad Põhja-Eesti valged räniliivad ja Lõuna-Eesti Piusa ümbruskonna liivad kõige paremini klaasi tootmiseks. Ajalooliselt on klaasi valmistamisel kasutatud ka tavalist liiva, kuid see vajab rohkem töötlemist ning puhastamist, enamasti lisati sellele klaasiliiva. Klaasi valmistamine vajab suures koguses kütust. 19. sajandil võeti kasutusele kivisüsi, enne seda köeti klaasiahje puudega. 18. sajandil põletati väikesemahulises klaasikojas aastas ligikaudu 10 000 kuupmeetrit puid, selle tõttu oli tüüpiliselt klaasikoja eluiga lühike, puidu lõppemisel viidi töökoda uude paika. Klaasikojad rajati 18. sajandil tüüpiliselt Kesk-Eesti metsarikastesse paikadesse. Asukoha valikul olid samuti olulised transpordivõimalused. Peamiselt müüdi klaasikodade toodang suurematesse linnadesse nagu Tallinn, Tartu, Peterburg ja Riia. Kuni 19. sajandini kasutati transpordiks peamiselt jõe- ja mereteid, hiljem hakati kasutama raudteid.⁹

1.2. Vitraaži definitsioon ja tehnikad

Eesti keele Võõrsõnade Leksikon defineerib vitraaži¹⁰ kui *“valgust läbilaskvast värvilisest või värvusetust klaasist dekoratiivkunsteos, mis paigutatakse harilikult aknaavasse või valgustatud seinavõlvile; laadilt põhimõtteliselt mosaiikne, monteeritakse enamasti metallraamistikku”*. Sõna “vitraaž” on tulnud eesti keelde prantsusekeelsest sama

⁸ Ruussaar, *Klaasimeistrid*, 15.

⁹ *Ibid*, 7-8.

¹⁰ Inglise keeles on vitraaž tuntud kui *stained glass* ning saksa keeles *Glasgemälde* või *Buntglas*.

tähenõustega sõnast *vitrage*, selle tüvi on omakorda pärit ladinakeelsest sõnast *vitrum* ehk klaas.¹¹ Rudolf Parise ja Eevi Endi “Kunstileksikon” defineerib vitraaži kui “*klaasimaal , värvilistest klaasikildudest koostatud tinast raamistikuga maal; värvitule klaasile emailvärvidega maalitud pilt. Mõlemaid tehnikaid on harilikult kasutatud kirikuaknail*”¹²

Võõrsõnade Leksikoni ja Kunstileksikoni definitsioonid toovad välja, et tüüpiliselt mõeldakse vitraaži all kirikutes olevaid aknavitraaže. Klassikaline vitraaž on metallraamistikku monteeritud, tavaliselt tinaraamidesse, mis hiljem üle joodetakse.

Kasutusel on ka teistsuguseid tehnikaid. Üks huvitavamaid näiteid on niinimetatud pabervitraaž. Tegemine on tinaraamvitraaži matkiva tehnikaga, mille jaoks lõigatakse õhukesest paberist välja detailid, asetatakse aknaklaasile ja kaetakse lakikihi. Eestiski on olemas selle tehnika stiilinäide 19. sajandist Läänemaal asuvas Nõva kirikus¹³, tänapäeval on sama tehnikat kasutatud Tallinna Mähe Baptistikoguduse palvemajas, mille altariruumis on Dolores Hoffmanni kavandatud pabervitraaž.

Teine levinud tehnika on sulatatud vitraaž, mille valmistamisel sulatatakse klaasitükid omavahel kokku, näiteks 2007. aastal Rait Präätsi valmistatud roosaken Pärnu Eliisabeti kirikus.¹⁴ Eestis on ka omapärane näide kullaga maalitud vitraažakendest. Kuressaare Laurentiuse kirikus avati 2003. aastal kunstniku Urmo Rausi 13 sulakullaga maalitud abstraktset vitraažakent.¹⁵ Vaatamata erinevate tehnikate väljakujunemisele on läbi ajaloo domineerinud tinaraamvitraaž.

Vitraaž on märkimisväärselt välja kujunenud kristlikus kirikus, mitte ilmalikus sfääris, lisaks on selle algeid keeruline paika panna nii ajalisel kui geograafilisel. Kunstiajaloolane ja vitraažikunstnik Lawrence Lee pakub, et arvatavasti hakati valmistama vitraaže inspireerituna varakristlike kirikute värvilistest klaasmosaiikidest. Teise variandina võis ka kullassepatöö olla inspiratsiooniks vitraaži tekkele. Kindlas järjestuses värviliste kivide asetamine pehme kulla sisse sarnaneb oma loomult värvilise klaasi tinaraamidesse asetamisega.¹⁶

¹¹ *Eesti Keele Instituudi Võõrsõnade Leksikon*, “Vitraaž”, [<https://bit.ly/42cxmOr>], (Külastatud 12.03.2023).

¹² Rudolf Parise, Eevi End. *Kunstileksikon*– “Vitraaž”, [<https://bit.ly/3YRaiUM>], (Külastatud 12.03.2023).

¹³ Lähemalt Nõva kiriku pabervitraažidest peatükis 2.3.

¹⁴ Lähemalt Pärnu Eliisabeti kiriku vitraažist peatükis 4.3.

¹⁵ Svea Aavik, “Raus maalib kirikusse kuldseid vitraažid”, *Postimees*, 10. august 2003.

¹⁶ Lee, *Stained Glass*, 12.

1.3. Vitraaži valmistamine

Vitraaži valmistamise tehnikad on ajas vähe muutunud. Peamiselt on sajandite jooksul arenenud tööriistad, näiteks ümara otsaga klaasilõikurid varem kasutatud kuumutatud tangide asemel. Klaasikojad meenutavad oma loomult renessanssiaegseid kunstiateljeesid, mida juhib kunstnik, kellel on mitu abilist. Varajasel keskajal töötasid klaasimeistrid rühmadena, mis rändasid piirkondades, kus valmisid kirikud ja katedraalid. Hiliskeskajal hakati rajama püsivaid töökodasid suuremates linnades. Kuni 19. sajandini oli vitraaž eeskätt kirikuga seotud ning tööde tellijateks olid peamiselt vaimulikud ja rikkad annetajad. Keskajal ei kavandatud harilikult originaalseid teoseid, vaid valmistati vitraaže varasemalt valminute eeskujul. Meistrid pärandasid kavandid oma õpipoistele, selle tõttu võib leida erinevatest kirikutest väga sarnaseid aknaid, millel on mõned detailid või värvilahendus muudetud.¹⁷

Vitraažis kasutatava värvilise klaasi valmistamiseks lisatakse klaasimassile sulatamise ajal väikestes kogustes erinevaid metalloksiide. Värv sõltub kasutatud materjalide kvaliteedist, sulatamistemperatuurist ja protsessi pikkusest. Erinevad metalloksiidid annavad klaasile eri värve, näiteks valmistatakse kullakloriidiga rubiinpunast ja raudoksiidiga rohelist klaasi.¹⁸ Vitraaži valmistamise protsessis joonistatakse esmalt kavand, seejärel suurendatakse see tegeliku akna suuruseks. Tõelises mõõtkavas kavandi mõõdud peavad olema täpsed, sest nende põhjal valmistatakse šabloonid, mille abil lõigatakse välja vajalikud klaasitükid.¹⁹ Järgmise sammuna joonistatakse kavandile tinaribade asetus. Selle jaoks asetatakse õhuke paber kavandile ja iga klaasitüki liitumiskohale tehakse joon, mis sümboliseerib tinariba. Seejärel lõigatakse šabloonide abil klaasitükid. Peale seda puhastatakse ja lihvitakse klaasitükid. Tükid laotakse õiges järjekorras üksteise kõrvale suurele paneelile, et nende peale seejärel maalida. Kasutades musta pigmendi ja kummiaraabiku segu joonistatakse tükide vahele tinariba jooned. Peale seda maalitakse kõik detailid klaasitükkide peale, selle jaoks kasutatakse segu raudoksiidist, pulberklaasist ja booraksist. Ahjus põletamisel sulab see klaasipinnaga kokku. Klaas kuumutatakse kuni 670 kraadini, ning seejärel langetatakse temperatuuri järk-järgult. Peale põletamist asetatakse klaasitükid tinaraamidesse ning need joodetakse kokku. Viimasena täidetakse tinariba ja klaasi vahele jäänud avad kasutades segu

¹⁷ Ibid, 177-178.

¹⁸ Philippa Beveridge (koost.), *Klaas: sulatustehnikad*, (Tallinn: Tormikiri, 2004), 27.

¹⁹ Lee, *Stained Glass*, 177-178.

kipsist, mustast pigmendist ja keedetud linnaseõlist. Lõpuks joodetakse uuesti vitraaži äärte ja keskosa tinaribad ning tehakse vajadusel viimased parandused.²⁰

1.4. Vitraaž Eestis

Esimesed märkmed klaasijatest ja klaasimeistrites Tallinna märkmeteraamatus pärinevad 1358. aastast, kui mainiti Stephanus *vitrifexi* (ld *vitrifex*, *vitriator*, *vitriarius*, *vitriarius*-klaasitegija, klaasija), edasi on märkmeid 15. ja 16. sajandist erinevate klaasijate-meistrite meistrite kohta.²¹ Esimene teadaolev Eesti klaasikoda tegutses 14. sajandil Tallinnas linna müntla vastas (tänapäeval Rataskaevu tn). Keskajal eristati klaassepp- maalijaid (saksa k *Glazewarter*, *Gleser*) ning klaasitegijaid- meistreid (*Glazemaker*). Klaassepad tegelesid vitraažide valmistamise, klaasimaalingute, aknaruutude parandamise ja nende tinaraamidesse jootmisega. Klaasisseppade peamisteks töödeks olid klaasakende parandamine ja aknaruutude vahetamine. 1644. aastani töötasid klaasissepad koos nikerdajate ja maalijatega kuni rajati samal aastal oma tsunft. 1665. aastal kinnitatud skraas täpsustati, et meistritööks loeti maaliteost (*Mahlwerk*) ehk klaasimaali. Õpiaeg oli 3-4 aastat ja meistriks saamiseks pidi käima välismaal õppimas ning kogemusi omandamas. Enamus tsunfti liikmeid olid sakslased. Vaatamata Eesti klaasitööstuse tekkele 17. sajandil, eelistasid Tallinna klaasissepad sisseostetud klaasi Lübeckist ning flaami ja prantsuse klaasisorte.²²

Pikka aega said akende klaasimist endale lubada vaid suuremad kirikud, kuna välismaalt sissetoodud klaasi hind oli väga kõrge. Vaatamata sellele hakkasid 14. sajandil ka jõukad linnakodanikud oma kodudele väikeseid aknaklaase ostma.²³ Esimesed teated kaunistatud aknaklaasidest Eesti kirikus on 14. sajandist. 1945. aastal toimunud Tallinna dominiiklaste kloostri kaevetöödel avastati kaunistatud aknaklaaside fragmente.²⁴ Arheoloogiliste kaevamiste käigus leiti mitmeid punastes, sinistes ja rohelistes toonides klaasikilde, maalitud klaasi ning tinaraami katkeid. Kloostri vitraažaknad olid 14. ja 15. sajandi vahemikus valminud. Gootipärastele raidraamidega akende klaasidele olid maalitud pühakud. Osad aknad olid värvilisest klaasist laotud ornamentaalsed tinaraamides vitraažid. Kloostri vitraažid hävinesid 1531. aastal põlengu käigus.²⁵

²⁰ Lee, *Stained Glass*, 178-189.

²¹ Roosma, *Hüti klaasikoda*, 6.

²² Küllike Kaplinski, *Tallinn- meistrite linn*, (Tallinn: Tallinna Kultuuriväertuste amet, 2015), 72.

²³ Ruussaar, *Klaasimeistrid*, 15.

²⁴ Roosma, *Hüti klaasikoda*, 6.

²⁵ Elfriede Tool-Marran, *Tallinna dominiiklaste klooster*, (Tallinn: kirjastus "Eesti raamat", 1971), 86, 88.

17. sajandil hakkas Eestis arenema oma klaasitööstus. Üks olulisemaid manufaktuure oli Hüti klaasikoda Hiiumaal, kus hakati klaasi valmistama 1628. aastal. Töökoda rajati Rootsi päritolu krahv Jakob de la Gardie eestvedamisel. Peamiselt valmistati Hütil aknaklaasi, pudeleid ning meditsiini- ja laboratooriumi klaasi. Peale selle valmistati ka värvustatud aknaklaasi. Arheoloogilistel väljakaevamistel on leitud rohelisi, siniseid, valgeid ja oranže aknaklaasi kilde. Kihistuse vanimas osas leiti jälgi maalitud ja teemantiga lõigatud murtud klaasidest, samuti ka tinaraami jälgi kandvaid klaasikilde. Leiti kilde, millel on näha meisterlikult maalitud barokk-ornamente ning inimfiguuri fragmente, mis kuulusid arvatavasti vapiga aknakujundusse. Leiud värvilistest klaasikildudest pärinevad klaasikoja algusaegadest, mil juhataja oli klaasimeister Jost Wentzel. Hüti klaasikoda lõpetas tegevuse 1655. aastal, lühidalt peale selle asutaja krahv de la Gardie surma.²⁶

1.5. Vitraaž Euroopas ja Eesti naaberriikides

Kõige varasemad teated Euroopa kiriku vitraažidest ulatuvad 6. sajandisse, teadaolevalt olid Prantsusmaal Tours'i katedraalis värvilisest klaasist aknad. Kõige vanemad tänini säilinud vitraažid on pärit Saksamaalt. Hessenis asunud Lorschi kloostri arheoloogilistel kaevamistel avastati Kristuse portreed kujutav ümar vitraaž. Arvatavasti valmis teos 9.-10. sajandi vahemikus. Baierimaal asuvas Augsburgi katedraalis on tänini säilinud 11. sajandil valminud "Viie prohveti aknad", akendel on kujutatud Taavetit, Joonat, Taanielit, Moosest ja Hooseat nende atribuutidega.²⁷

Vitraažikunsti kõrgajaks kujunes gooti periood 12.–16. sajandil. Gootika sünnipaigaks peetakse Pariisi lähedal asuvat St. Denis katedraali. 12. sajandi keskpaigal lasi abt Suger sinna paigaldada vitraažid, mille kunstilise programmi ta ise välja töötas. Sellega kujunes välja Suger'i valgusfilosoofia, mis seisnes jumaliku valguse kujutamises kirikuruumis ning valguse tähtsuses suhtluses jumalaga. Sellest omakorda kasvas välja vitraaži sügavam mõte–valguse ja värvi mängu kaudu pühaliku atmosfääri tekitamine ja ruumisviibija hingeline liigutamine. Lisaks hingelisele poolele, sai St. Denis katedraalis alguse vitraaži pilditraditsioon. Ajal, mil inimeste lugemisoskuse tase oli madal ning kirikumissasid peeti ladina keeles, mida lihtrahvas ei mõistnud, sai vitraažist niinimetatud vaese mehe piibel.

²⁶ Roosma, *Hüti klaasikoda*, 12, 46-49, 65-67.

²⁷ Lee, *Stained Glass*, 12.

Akandel kujutatud piiblistseenid, pühakute elud ja imeteod kandsid pildipiibli funktsiooni. Erinevalt teistest kristlusega seotud kunstivormidest, nende hulgas illumineeritud manuskriptid, mis olid mõeldud vaid vaimulikkonnale nägemiseks, olid vitraažid avalikud ning mõeldud kõiki õpetama ja hingeliselt liigutama.²⁸

16. sajandil kaasnes reformatsiooni algusega vitraažikunsti niinimetatud mõõnaperiood. Vitraaž oli oma algusest peale tihedalt katoliiklusega seotud, tagasihoidlikes luteri kirikutes polnud sellele kohta. Pildirüüste käigus hävitati suurel hulgal vitraaže. Vähesed vitraažid, mis luteri kirikutele valmistati, olid heraldilised või ornamentaalsed. Keskaegsete vitraažitehnikate unustamine põhjustas vitraažide kvaliteedi languse. 17. ja 18. sajandil oli vitraaž ebapopulaarne kunstivorm, jätkus vanade vitraažide kirikutest eemaldamine ning hävitamine. Läbipaistev aknaklaas muutus kirikutes aina populaarsemaks. 19. sajandil toimus aga vitraažikunsti taassünd. Huvi gootika ja keskaegse kunsti vastu ajendas kunstnikke uuesti vitraaže valmistama, tänu sellele taastas vitraaž oma positsiooni olulise kirikliku kunstivormina. Peale Teist maailmasõda tõusis uuesti vitraažikunsti populaarsus seoses vajadusega kaunistada sõjas kahjustada saanud kirikuid. Mitmed tuntud kunstnikud nagu Alphonse Mucha, Henri Matisse ja Marc Chagall kavandasid kirikutele vitraažaknaid.²⁹

Eesti naaberriikide vitraažikunsti ajalugu ulatub varajasse keskaega. Soomes on arheoloogiliste väljakaevamiste käigus avastatud värvilisi ning maalitud aknaklaasi tükke peamiselt Ahvenamaal ja Turu piirkonnas Edela-Soomes.³⁰ Kõige varasemad leitud killud on pärit 13. ja 14. sajandist. Arvatavasti olid suuremal osal kivikirikutest vitraažid, mis olid valmistatud peamiselt Gotlandi meistrite poolt. Sarnaselt Eestile on Soomes säilinud sellest perioodist vaid vitraažakende killud.³¹ Seoses reformatsiooniga aeglustus 16. sajandil Soomes vitraažide valmistamine ja nendega kirikute kaunistamine. Analoogselt Eestile oli 17. sajandil Soomes levinud komme aadlikel kinkida kirikutele vapivitraaže. Suurem osa 17. ja 18. sajandist säilinud vitraaže on deponeeritud muuseumidesse ja asendatud kooptatega. 19. sajandil valmistati vitraaže vähesel määral. Vahetult peale Soome iseseisvumist 1917. aastal algas seal uus vitraaži kuldajastu. Sellel ajal toimus ulatuslik vitraažide ostmine ja

²⁸ Conrad Rudolph, "Inventing the Exegetical Stained-Glass Window: Suger, Hugh, and a New Elite Art", *The Art Bulletin*, vol. 93 nr. 4, (2011), 399-401.

²⁹ Lee, *Stained Glass*, 124, 142, 146.

³⁰ Soome keeles on vitraaž tuntud kui *lasimaalaus* ning rootsi keeles *glasmålning*

³¹ Joanna Veinio, "Suomen keskiajan lasimaalaukset – hajonneina varastossa ja melkein ehjinä ikkunoissa", (Magistritöö, Helsingi Ülikool, 2020), 99-100.

paigaldamine Soome kirikutesse. Tänapäeval tegutseb Soomes mitmeid klaasikunstnikke ning paljud kirikud on kaunistatud moodsate vitraažidega.³²

Rootsis on säilinud mitu varase keskaja vitraaži näidet, suurem osa neist Gotlandi saare kirikutes. Nende hulgas on Dalhemi kirik, kus asub üks Rootsi vanimaid vitraaže 12.–14. sajandi vahemikust. Lisaks Dalhemile on Gotlandil keskaegseid vitraaže ka Lye, Lojsta ja Ethelhemi kirikutes. Sarnaselt Soomele kaasnes Rootsiski reformatsiooniga vitraažikunsti mõõnaperiood. 17.–19. sajanditel valmistati peamiselt vapivitraaže ja eraisikute tellitud ornamentaalseid vitraaže. Suurem osa tänapäevani säilinud vitraažidest Rootsis on valminud 19. sajandi lõpus, 20. sajandi alguses ja Teise maailmasõja järgsel perioodil.³³

³² Meri Lehtosalo, “Kirkollisen lasimaalauksen kulta-aika Suomessa - Suosion taustan tarkastelua”, (Magistritöö, Jyväskylä Ülikool, 2008), 17, 128.

³³ Jonas Haas, “Glasmåleri Kulturhistorisk inventering av kyrkligt glasmåleri i Växjö stift, Jönköpings län”, (Jönköping: Jönköpings läni muuseum, 2005), 7.

2. Eesti vitraaž 17. kuni 19. sajandini

2.1. Eesti vanimad vitraažid

16. ja 17. sajandil oli levinud komme seisuslikel organisatsioonidel ja linnakodanikel annetada kirikutele maalitud aknaid, harilikult kingiti üksikuid aknaruute, millel kujutati perekonnavappe. Niguliste kirikusse paigaldati Mustpeade Vennaskonna, Suurgildi ja Püha Nikolause kujutistega aknad eesmärgiga muuta kirikuruumi pidulikumaks.³⁴ Klaasija Jürgen Vogtilt 1625. aastal tellitud vitraaž Püha Jüri kujutisega asus aadlipinkide vastas, samal aastal valmistas klaasija Johan Berner väikesesse kabelisse vitraaži, kuid sellest pole teadaolevalt ühtegi kirjeldust säilinud. 1634. aastal pandi kooriruumi Mustpeade Vennaskonna vapiga vitraaž. Tõenäoliselt oli kooriruumis ka Rae poolt tellitud vitraaž linnasümbolitega ning ka linnakodanike annetatud aknaid.³⁵

Eesti vanim tervikuna säilinud vitraaž on 1606. aastast pärit vapivitraaž Jurgen Tuchi perekonnamärgiga, mis oli algselt Tallinna Püha Vaimu kirikus. 17. sajandil maaliti tüüpiliselt klaasi mõlemale poolele, esiküljele tehti joonistus ja tagumisel küljel oli värviline maalipind. Niimoodi muutusid maalingud ruumiliseks ja klaasimaale tehti valgust arvestades. Valguse langemisnurk maalingutel oli tüüpiliselt ülalt vasakult. Joonistuseski tehti valguspoolded kontuurid peenemalt ning varjupoolded paksemalt, et tagada maali elavus. Joonistuse tegemiseks kasutati pruuni või musta kontuurvärvi, seejärel maaliti heledam foon, millest puhastati välja kõige valgusküllasemad kohad. Viimasena maaliti poolvarjud ja kõige tumedamad varjud kujundite modelleerimiseks. Värvilised pinnad kaeti klaasi teiselt poolt ja põletati viimasena, need värvid nõudsid madalamal kuumusel põletamist ning kuna värvilised pinnad jäid välitingimustesse, on need vähem püsivad ja tänapäevaks tihti lahti koorunud.³⁶

Tuchi vapivitraaž on jaotatud kolmeks osaks. Keskse osa peamotiiv on sinises riietuses mees traavival hobusel, kes veab kaarikut. Mehe kujutise all on tekstilint kirjaga "IVRGEN*TVCH ANNO*1606", tekstilindi all on inglise keelne. Keskosa ülemises jaotuses on kuldsel taustal must perekonnamärk. Vapp on ümbritsetud sinistes ja punastes toonides kartušsidega ja kahe

³⁴ Krista Kodres (koost.), *Eesti kunsti ajalugu 2: 1520-1770*. (Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2005), 298.

³⁵ Mai Lumiste, Rasmus Kangroop, *Niguliste kirik*, (Tallinn: kirjastus "Kunst", 1990), 45-46.

³⁶ Eve Koha, "Tallinna Püha Vaimu kiriku haruldased klaasimaalid", *Muinsuskaitseameti aastaraamat*, (Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2009), 61.

tiivulise loomaga. Kummalgi pool keskosa on kujutatud akantusornamentidega ümbritsetud sambaid (Lisa 2).

2.1.1. Ruhnu kiriku vitraažid

Ruhnu Maarja-Magdaleenale pühendatud puukirikus olid 17. sajandi alguses valminud vitraažid, mis deponeeriti peale II maailmasõja puhkemist Stockholmi ajaloomuuseumisse, kui ruhnurootslased saarelt põgenedes aknaklaasid kaasa võtsid. Kiriku aknad seisid aastakümneid osaliselt purunenult. 1989. aastal algasid klaasikunstniku ja Eesti Kunstiakadeemia klaasiosakonna õppejõu Eve Koha juhendamisel restaureerimistööd, mis kestsid kuni 1997. aastani. EKA klaasiosakonna tudengid valmistasid koopiad vitraažidest. Tööd viidi läbi AS Skankristallis traditsioonilisel viisil klaasi käsitsi puhudes, et vanaaegset klaasi imiteerida. Koopiad paigutati Tiit Villemsoo poolt restaureeritud originaalsetesse puitraamidesse.³⁷ Kõik vitraažid on ovaalsed ja asuvad akende keskosades niinimetatud rubiinina.

Pikihoone põhjaseina läänepoolses aknas asus vitraaž vapikujutise ja tekstiga “HERMAN ARENDES, 1665”, kuid see hävines teadmata ajal. Selle asemele valmistati 1998. aastal uus vitraaž. Punasel taustal on kujutatud valget talle ja teksti “*Lammet tillhör lovsången H.-J. R. pastor på Runö*”, eesti keeles “*Tallele olgu kiitus. H.-J. R. Ruhnu pastor. 1996*” (Jh 5:13).³⁸ Pikihoone lõunaseinas on mõlemas aknas vitraažid. Läänepoolsel aknal on kahel ovaalsel vitraažil kujutatud purjepaati, milles istuvad kaks halli riidetatud ja karusnahast mütsidega meest. Purjekal on kaheharuline valge diagonaaliga lipp. Paremal ülanurgas majamärk, mille alla oli märgitud: “IVRGEN BVLDER 1650”. Teisel vitraažil on märgitud nimi “MATTIAS BVLDER 1650”. Kohaliku legendi põhjal kinkisid mehed vitraažid kirikule peale laevahukust pääsemist. Bulderite perekond olid Ruhnul tuntud ja seal pikalt elanud (Lisa 3).³⁹

³⁷ Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 28638. Vitraažaken koopiaga klaasimaalidest "Paadimehed. Jurgen Bulder 1650" ja "Paadimehed. Mattias Bulder. 1650". Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, (2012). (<https://bit.ly/3HZnNez>) [Külastatud 05.02.2023].

³⁸ Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 28633. Vitraažaken "Lammet tillhör lovsången H.-J. R. pastor på Runö. 1996". Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, (2012). (<https://bit.ly/3FvrKXL>), [Külastatud 17.03.2023].

³⁹ Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 28638. Vitraažaken koopiaga klaasimaalidest "Paadimehed. Jurgen Bulder 1650" ja "Paadimehed. Mattias Bulder. 1650". Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, (2012). (<https://bit.ly/3HZnNez>) [Külastatud 05.02.2023].

Lõunaseina idapoolses aknas on mõlemal vitraažil kujutatud ingel, kelle taga avaneb vaade kahe kirikutorniga linnale. Vitraažide alumistes osades on tekstilint, millele on vasakpoolsel vitraažil "CASPER BEHRENS" ja parempoolsel "HINRICH ELDERBRVNSCH" kirjutatud. Behrensi suguvõsa kuulus samuti Ruhnu saare jõukate hulka nagu Bulderid. Teisel vitraažil on kujutatud saare kubjase Heinrich Elderbruschi nime. Vitraažid pärinevad 17. sajandi esimesest poolest, mil ingel oli populaarne motiiv.⁴⁰

Kooriruumi kärbitud kolmnurksete kaartega põhjapoolses aknas asus kiriku vanim vitraaž-ovaalne klaas, millel on kujutatud ristilöödud Kristust koos leinava Maarja ja Johannesega. Vitraaži alumises servas seisab tekst "HANS HOMODT 1621". Tegu oli Ruhnu preestriga Homodt'iga, kes suri 1621. aastal. Kooriruumi lõunapoolsel aknal oli kujutatud Noa laev, mille alla oli märgitud "AMBERNVS MAVRAJEVI PASTOR AVE RVHNEN 1650". Ambernus Mauraeus oli ettevõtlik preester, kes muuhulgas 1655 a. esindas Stockholmis delegatsiooni, et parandada Ruhnu elanike elu.⁴¹

Kooriruumi idapoolne põhjaseina aken oli algselt valmistatud 19. sajandi keskpaigas, läbipaistvast klaasist ovaalil oli kujutatud teksti "*Där är Guds lamm som tar bort världens synd*", eesti keeles "*See on Jumala Tall, kes võtab ära maailma patu*" (Jh 1: 29). Originaalne aken pole säilinud, see asendati 1998. aastal koopiaga.⁴²

2.1.2. Tallinna Püha Vaimu kiriku vitraažid

Tänini on säilinud kuus vitraaži 17. sajandist, mis olid algselt Tallinna Püha Vaimu kirikus. Nende hulgas 17. sajandist pärit vitraaž Jost Timmermanni nime ja perekonnamärgiga. Arvatavalt oli see osa suuremast perekonnavapist, mis pole säilinud. Kujutatud on valges rüüs linnamüüri taustal seisvat inglit, kes hoiab vasaku käega üleval suuremõõtmelist vapikilpi ning parema käega punast linti. Vitraaži alumises servas on tekstilint Jost Timmermanni nimega. Klaas on maalitud 17. sajandile omases tehnikas kahepoolselt. Osaliselt purunenud vitraaži restaureeriti 1983. aastal Eve Koha ja Eesti Kunstiakadeemia klaasiosakonna üliõpilaste poolt. Allesolevad killud liimiti kokku. Vitraaži liimiti uuesti 1999. aastal, kuid

⁴⁰ Sten Karling, "Runö gamla kyrka", *Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis aastaraamat II*, (Stockholm: Eesti Teaduslik Selts, 1955), 34.

⁴¹ Karling, *Runö gamla kyrka*, 31-33.

⁴² Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 28634. Vitraažaken "Där är Guds lamm som tar bort världens synd". Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, (2012). (<https://bit.ly/40d7HoX>), [Külastatud 17.03.2023].

selle hapra seisukorra tõttu valmistas peale seda Eve Koha koguduse tellimusel sellest koopia. Enne hoiustamisele võtmist 2002. aastal paiknes klaasimaal põhjaseinas, lääne poolt teisel aknal⁴³

Lisaks on fragmentidena alles neli sarnases tehnikas vapivitraaži, mis tõenäoliselt pärinevad ühest ja samast teadmata töökojast. Tundmatu meistri poolt teostatud kõrgetasemelised vitraažid on hästi säilinud, märkimisväärselt on kasutatud ka floorhappe soola, et klaasi pind siidmatiks muuta. Vitraažide hulgas on bürgermeister Woldemar Meyeri vapp 1876. aastast. Tegu on klassikalises tehnikas kahepoolset maalitud vitraažiga. Ristkülikukujulise klaasimaali keskosas on kujutatud aadlivappi, mille peamotiiv on tiibu sirutav pelikan oma poegi toitmas. Vapp on ümbritsetud akantusornamendiga. Vapi kohal on kiiver, millest kerkivad kaks sarve, mis hoiavad üleval kuldset ratast. Ovaal on ümbritsetud greifidest, delfiinidest ja akantustlehtedest. Ovaali all on heledam tekstiväli, millele on maalitud “BÜRGERMEISTER WOLDEMAR MAYER/1876”. Kaduma on läinud vapi akantusornamendi vasak pool. 1995. aastal restaureeris Eve Koha vitraaži ning valmistas Muinsuskaitseameti tellimusel kogudusele koopia. Vitraaž paiknes kuni 1982. aastani pikihoone idaseinas, kuni see eemaldati ja hoiustati remondist tuleva ohu tõttu.⁴⁴

2.1.3. Valga Jaani kiriku vitraaž

Tänini on Valga Jaani kirikus säilinud 18. sajandi vapivitraaž, mis on osa hilisemal ajal valmistatud vitraažakna kompositsioonist. Vapi kujutis on kulunud, klaasi keskel on tuvastamatu aadlivapp, millest vasakul on kujutatud kabjalist looma, parempoolse looma kujutis on halvasti säilinud. Vapi kohal on näha jaanalinnusulgedega kaunistatud kiivrit, ülemises vasakus ja paremas nurgas on kujutatud ingleid. Vapi alumises osas on kujutatud monogrammi, mis on tõenäoliselt “H. v. R”, säilinud on vitraaži daatum 1786.⁴⁵

⁴³ Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 1994. Vitraaž inglifiguuri, linnavaate, Jost Timmermani nime ja peremärgiga. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, (2010). (<https://bit.ly/3YB46Al>), [Külastatud 08.02.2023]; "Tallinna Püha Vaimu kiriku kuue ajaloolise vappvitraaži restaureerimine 1983-2009. Koondaruanne. Tallinn 2009. (MKA arhiivis).

⁴⁴ Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 1701. Vitraaž bürgermeister Woldemar Meyeri vappiga, 1876. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, (2010). (<https://bit.ly/3JaSQWc>), [Külastatud 08.02.2023].

⁴⁵ Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 4770. Vitraaž, 1786. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Egle Tamm, (2008). (<https://bit.ly/3ljHTbE>) [Külastatud 08.02.2023].

2.2. Ilumäe kabeli vapivitraažid

18. sajandil jätkus vapivitraažide traditsioon, üks selle olulisemaid näiteid on Lääne-Virumaal asuva Ilumäe kabeli vapivitraažid. Ilumäe kabel kuulus Palmse mõisa omanikele von der Pahlenitele. Algselt ehitati Rootsi ajal väike puukabel. Peale selle hävinemist Põhjasõjas ehitati 1731. aastal uus barokses stiilis puukabel. Praegune klassitsistlik kivihoone ehitati selle asemele 1843. aastal. Tänapäeval asuvad kabelis koopiad 18. sajandi vapivitraažidest, mis ehitisid algselt puukabeli aknaid.⁴⁶ Säilinud on 16 vitraaži, üks on ajaga kaduma läinud ning sellest on säilinud vaid detail paberkoopiana 1923. aastast. 1990. aastate alguses asendati vitraažid Eve Koha juhendamisel koopiatega ja originaalid deponeeriti 1993. aastal Rakvere muuseumisse.⁴⁷ Vitraažide autoriks on pakutud klaasimeister Johann Samuel Reimersit, kuna aga kabelis on üks vappidest pühendatud Tallinna klaasimeistrile Daniel Öhlersile on tema arvatavasti tõeline autor.⁴⁸ Tõenäoliselt olid vitraažid algselt puukabelis ristkülikukujulised, kivikabeli neogooti raamidesse paigutamisel lõigati need kaarjaks, mille tõttu on mitmed vapid osaliselt kärbitud.

Kabeli põhja- ja lõunaküljel on akendel kujutatud toleaege parunipaari Dietrich ja Magdalena Elisabeth von der Pahleni vapid. Kuuel vapil on kujutatud eestipäraseid nimesid, ameteid ning talupoegadega seotud sümboleid, nende omanikeks on pakutud mõisateenistujaid, nende hulgas üks talunik ja viis möldrit. Vappid on kujutatud härjapaari põldu kündmas, tuuleveskit ja tööriistu. Tüüpiliste kilbihoidjate asemel on kujutatud loorberilehti ning kiivrikaunistusena on kujutatud jaanalinnusulgede asemel viljakõrsi. Ühe vapi kohal on kujutatud palgisaagi.⁴⁹

Ajaloolane Enn Tarvel pakub, et tegemist pole talupoegade perede pärilike vappidega, vaid Saksamaalt pärit traditsiooniga luua kodaniku- ja talupojavappe. Tavaliselt kujutati sümboleid, mis käivad kokku omaniku tegevusega nagu ader, sirp, kirka jne. Vappid on kujutatud nimed Muick, Porggast, Lawick ja Sae on tõenäoliselt lihtsalt talunimed, mis on esitatud saksapäraselt ja perekonnanime kombel eesnime järel. Tarvel toob välja, et adramaarevisjonidest on näha, et peaaegu ükski talupoegadest “vapiomanik” polnud tegelikult vabatalupoeg. Ainuke erand on Jacob Muickile pühendatud vitraaž, millel on

⁴⁶ “Von der Pahlen andis talupoegadele vapid”, *Eesti Ekspress*, 10.05.2007.

⁴⁷ EELK Ilumäe koguduse kodulehekül (<https://bit.ly/3Qv8tdh>) [Külastatud 10.01.2022].

⁴⁸ Ruusaar, *Klaasimeistrid*, 16.

⁴⁹ “Von der Pahlen andis talupoegadele vapid”, *Eesti Ekspress*, 10.mai 2007.

kujutatud künnihärgasid harkadra ees. Muike Vanapere Jaak (dokumentides säilinud kui Muicke Wanna Jak) oli nendest ainuke vaba põllumees. Peale aadlivappide olid ülejäänud arvatavasti vabalt loodud embleemid. Tarvel pakub, et kabeli rajaja Arendt Dietrich von Pahlen tahtis arvatavasti lasta ennast kujutada suurhärana ümbritsetuna oma alluvatest.⁵⁰

2.3. Nõva kiriku pabervitraažid

Läänemaal asuvad ühed Eesti kõige ainulaadsemad vitraažid. Tänu dendrokronoloogilisele dateeringule on välja selgitatud, et Nõva Püha Olavi kirik on Eesti puukirikutest vanuselt neljandal kohal, olles pärit 1750. aastatest.⁵¹ Tüüpilise rannikuala puitkabeli kooriruumis asuvad kaks pabervitraaži.⁵² Kohaliku legendi järgi valmistas need 19. sajandil Nõva mõisa viimane omanik Josephine von Baggehufwudt. Tegu on klassikalist vitraaži imiteerivate ornamentaalsete pabervitraažidega, mis olid 19. sajandil populaarsed nii kirikute kui eramajade kaunistamises. Värvilisest puidutselluloospaberist on välja lõigatud detailid ja asetatud klaasile. Peale seda on need õlist koosneva lakikihiga kaetud. Mõlemad aknad on üleni paberiga kaetud ja nende keskosades on ristkülikukujulised värvilised trükipildid, mida ümbritsevad geomeetrised mustrid. Põhjapoolsel aknal pealkirjaga “Püha öö” on kujutatud Jeesuse sündi. Lõunapoolsel aknal on kujutatud Jeesuse aukirgastamist. Vitraažid on Nõva kirikus säilinud erakordselt hästi, arvestades materjali haprust, niiskust ja otsest päikesevalgust. Vitraaže konserveeriti Muinsuskaitseameti poolt 2020. aastal.⁵³

⁵⁰ Enn Tarvel, “Vapimaalidest ja “vabatalupoegadest”“, *Horisont*, (September 1986), 35-36.

⁵¹ Juhan Kilumets, “Tallinna Siimeoni ja Hanna kiriku taastamine”, *Muinsuskaitse aastaraamat*, (Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2004), 10.

⁵² Villem Raam (koost.), *Eesti arhitektuur 2*, (Tallinn: “Valgus”, 1996), 33.

⁵³ Tea Šumanov, “Nõva kiriku pabervitraažide konserveerimine”, *Muinsuskaitse aastaraamat*, (Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2020), 62.

3. Vitraaž 19. sajandi lõpust Nõukogude perioodi alguseni

3.1. Ernst Tode vitraažikoda

20. sajandi alguses valmistas Ernst Tode Riias tegutsev vitraažikoda mitmetele Eesti kirikutele vitraažaknaid. Tode sündis 1859. aastal Viiburimaal Parkolas. Peale õpinguid Riia Polütehnikumis ning Müncheni ja Düsseldorfis kunstiakadeemias, pani ta 1894. aastal Riias aluse oma vitraažitöökojale, mis tegutses 1909. aastani. Selle aja jooksul valmistas Tode mitmeid vitraaže nii sakraal- kui ka erahoonetele Riias, Peterburis, Kiievis, Odessas ja Moskvast. 1909. aastal suundus Tode tagasi Saksamaale, kus ta Münchenis 1932. aastal suri.⁵⁴ Tänu kõrgele tehnilisele tasemele saavutas Tode töökoda kuulsust üle kogu Vene riigi, Eestis on võimalik leida tema vitraaže Kolga-Jaani, Paide ning Juuru kirikutes. Tode töökoja vitraažid on ajastukohaselt historitsistlikus stiilis, külluslikult kaunistatud ja kirkastes toonides. Tänu kõrgetasemelisele tööle on Tode vitraažid tänapäevani hästi säilinud.

3.1.1. Kolga-Jaani ja Juuru kirikute vitraažid

Viljandimaal Kolga-Jaani kirikus asub 1903. aastast pärit Tode vitraaž. Vitraaž asub kiriku idaseinas ja täidab altarimaali kohta. Kujutatud on avalik kätega Jeesus Kristust, kes seisab gooti stiilis teravkaarse ehisviilu all. ümbritsetuna gooti arhitektuurile tüüpilistest elementidest ja ornamentidest. Vitraaži alumises servas on kahele ribale maalitud tekst "Tulge minu juurde kõik/ kes teie waewatud ja koormatud ollete "(Mt 11:28).⁵⁵

Raplamaal asuva Juuru kiriku kaks vitraaži pärinevad Tode töökoja algusaastast 1895. Vitraažid asuvad kiriku idaseinas kummalgi pool altarit. Parempoolsel vitraažil on kujutatud baldahhiini all seisvat Peetrust, ümbritsetuna erksavärvilistest ornamentidest. Vitraaži alumisel serval on tekstilint kirjaga "*PETRUS / Bestiftet im Jahre 1895 von der Frau Cäcilie von Wetter-Rosenthal geb. Baronesse Rosen.*", eesti keeles "*PEETRUS/ annetatud aastal 1895 proua Cäcilie von Wetter-Rosenthali poolt. süünd. Paruness Rosen*".⁵⁶ Vasakul pool altarit asuval vitraažil on kujutatud baldahhiini all seisvat Johannest, vitraaži alumises servas

⁵⁴ Baltisches Biografisches Lexikon Digital- Tode, Ernst Friedrich (1859-1932), (<https://shorturl.at/gBKP8>) [Külastatud 05.02.2023].

⁵⁵ Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 19796. Vitraaž 1903-1904. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Sirje Simson (2009). (<https://bit.ly/3XXfpTz>) [Külastatud 05.02.2023].

⁵⁶ Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 5894. Vitraažaken "Peetrus", 19.saj. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Egle Tamm (2008). (<https://bit.ly/3Y9jUdY>) [Külastatud 05.02.2023].

on tekstilint kirjaga "*JOHANNES / Bestiftet im Jahre 1895 von dem Freiherrn Berend v. Maydell zu Maydell und seiner Bemahlin Anna geb. von Helffrich.*", eesti keeles "*JOHANNES/ annetatud aastal 1859 parun Berend von Maydelli ja tema abikaasa Anna sünd. Von Helffrich*". Mõlema vitraaži ülemises osas on kujutatud aadlivappi. Vitraaže restaureeris 1981. aastal klaasikunstnik Eve Koha.⁵⁷ Juuru kiriku põiklöövis on neli akent, mille ülemistes osades on 19. sajandi lõpul või 20. sajandi alguses valmistatud ornamentaalsed vitraažid, meistrimärkide ja signatuuri puudumise tõttu pole kindel, kas need on samuti Tode töökojas valminud või mitte.⁵⁸

3.1.2. Paide kiriku vitraažid

Tode valmistas Paide kirikule ajavahemikus 1900–1913 üheksa vitraaži. Stackelbergide vappi kujutav vitraaž on ainsana valminud aasta varem kõigist teistest pikihoone vitraažidest (1901). Kõik vitraažid paiknevad ümarkaarsetes akendes, ning aknad on jaotatud vertikaalselt kolmeks osaks- ehk neil on prossijaotus. Vitraažide põhiosad on valmistatud kirkast kollaka tooniga läbipaistvast klaasist, mida liigendab rombistik. Rombijoonte liitumiskohtades on väikesed värvilised ringid. Akende külgraamid on kujutatud sammastena. Iga vitraaži keskosas paikneb peamotiiv, ning ümarkaarsed lõpetused on kaunistatud inglite ja taimemotiividega. Läbivad motiivid on valged liiliad, mis sümboliseerivad puhtust ning süütust ja krabid, mis sümboliseerivad alandlikkust ja heategevust ning ristlillikud. Peamised vitraažides esinevad toonid on kollased, punased ja sinised.

Pikihoone põhjaseinas idapoolsemal akna peamotiiv on Paide linna vapp- punase katusega ordulinnus sinisel taustal. Vapi all asuval tekstilindil on kujutatud linna saksapärase nimi Weissenstein. Ümarkaarsel lõpetusel on näha evangelist Markuse atribuuti lõvi, kellel on pühapaiste ja inglitiivad.⁵⁹ Põhjaseina ida poolt teisel aknal on keskosas kujutatud Stackelbergide Thomeli perekonna haru vappi ning ülaosas inglite laekaga, kes sümboliseerib evangelist Matteust.⁶⁰ Põhjaseina läänepoolseim vitraaž asub orelirõdul, selle ülaosas on

⁵⁷ Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 5893. Vitraažaken "Johannes", 19.saj. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Egle Tamm (2008). (<https://bit.ly/3X6owOs>), [Külastatud 05.02.2023].

⁵⁸ Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 24104. Vitraažaken, Riia töö? 19.saj. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Egle Tamm, (2008). (<https://bit.ly/3x23fwE>) [Külastatud 05.02.2023].

⁵⁹ Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 17273 Vitraaž, E.Tode, Riia, 1901. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Egle Tamm (2007). (<https://bit.ly/40DPMrC>) [Külastatud 21.04.2023].

⁶⁰ Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 17272 Vitraaž, E.Tode, Riia, 1901. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Egle Tamm (2007). (<https://bit.ly/3V05V9n>) [Külastatud 21.04.2023].

kujutatud inglit harfiga, mis sümboliseerib kiitust ning tänu jumalale.⁶¹ Lääne poolt teisel aknal on kujutatud van Ruteln'ide perekonna vappi, sinise kilbi keskosas on vertikaalne kollane joon, millel on kolm punast roosi. Vitraaži ülaosas on kujutatud aupaistega tüdrukust inglit.⁶²

Lõunapoolse seina idapoolsemal akna peamotiiv on pühapaistega noormehest ingel, kes hoiab käes pärga, mis sümboliseerib usu võitu. Ülaosas on kujutatud evangelist Luukase atribuuti härga, millel on aupaiste ja inglitiivad.⁶³ Ida poolt teisel aknal on peamotiiv samuti ingel, ümarkaarsel lõpetusel on kujutatud inglit, kes hoiab käes risti sümbolina Kristuse ristisurmast. Ülaosas on kujutatud evangelist Johannese atribuuti kotkast, kellel on aupaiste.⁶⁴ Läänepoolseim aken asub orelirõdul, ülaosas on kujutatud viulit mängivat inglit, mis sümboliseerib kiitust ning tänu jumalale.⁶⁵ Lääne poolt teise akna peamotiiv on viinapuu, sinisel taustal puu sümboliseerib Jeesust (Jh 15:1-8), ülaosas on kujutatud inglit, kes sümboliseerib evangelist Matteust.⁶⁶

Kooriruumi kaks vitraaži on valminud 1913. aastal. Lõunaseinas on akna peamotiiv must-valge portree Kristusest okaskrooniga surilinal, ülaosas on kujutatud viulit mängivat inglit.⁶⁷ Põhjaseinas paikneva vitraaži peamotiiv on halli ristiga valge vapp, ülaosas on kujutatud valget tuvi, mis sümboliseerib Püha Vaimu.⁶⁸

3.2. Tundmatute meistrite vitraažid

Eesti kirikutes on mitmeid tundmatute autorite poolt valminud vitraaže, nende hulgas Nissi kiriku kooriruumis asuvad vitraažid 1902. aastast. Vitraažidel on kujutatud evangelist

⁶¹ Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 17278 Vitraaž, E.Tode, Riia, 1901. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Egle Tamm (2007). (<https://bit.ly/3H7LCBg>) [Külastatud 21.04.2023].

⁶² Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 7271 Vitraaž, E.Tode, Riia, 1901. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Egle Tamm, 2007. (<https://bit.ly/3N3VXSs>) [Külastatud 21.04.2023].

⁶³ Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 17274 Vitraaž, E.Tode, Riia, 1901. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Egle Tamm (2007). (<https://bit.ly/41C7Fs8>) [Külastatud 21.04.2023].

⁶⁴ Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 17276 Vitraaž, E.Tode, Riia, 1901. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Egle Tamm (2007). (<https://bit.ly/3N6X18a>) [Külastatud 21.04.2023].

⁶⁵ Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 17277 Vitraaž, E.Tode, Riia, 1901. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Egle Tamm (2007). (<https://bit.ly/3Ahzbix>) [Külastatud 21.04.2023].

⁶⁶ Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 17275 Vitraaž, E.Tode, Riia, 1901. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Egle Tamm (2007). (<https://bit.ly/3mU6epA>) [Külastatud 21.04.2023].

⁶⁷ Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 17279 Vitraaž, E.Tode, Riia, 1913. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Egle Tamm (2007). (<https://bit.ly/3V26gZ9>) [Külastatud 21.04.2023].

⁶⁸ Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 17280 Vitraaž, E.Tode, Riia, 1913. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Egle Tamm (2007). (<https://bit.ly/3LkcXT8>) [Külastatud 21.04.2023]; Paide Püha Risti kiriku vitraažide restaureerimisprojekti 2000-2007 koondaruanne. Tallinn 2008 (MKA arhiiv).

Johannest ja apostel Peetrust. Nende autor on Riias tegutsenud meister H. Beyermann, kellest muud infot teada pole.⁶⁹

Läänemaal Karuse kirikus asub pikihoone põhjaseina idapoolsemal aknal vitraaž 1909. aastast. Akna alumises osas on kujutatud ristikujulist viinapuud ning selle ümber omavahel põimunud vääte ja kobaraid. Selle all olev tekstilint loeb: “MINA OLEN WIINAPUU JA TEIE VIINAPUU OKSAD” (Jh 15:5). Akna keskosa on helekollasest klaasist rombistik, ülemises osas on kuldsel taustal viinapuu vääte ja kobaraid kujutatud. Aknal oleva vasksilid järgi teame, et vitraaž on kohaliku taluniku Mihkel Ristali poolt annetatud.⁷⁰

Raplamaal Vigala kirikus on kooriruumi lõunaosas 1845. aastal valminud vitraažaken. Aken on kaetud kärjestikuga, keskosas sinise vitraaži taustal on tekstilint, millel on kirjas “*Elisabeth Baronin von Uxküll geb: Gräfin v. Sievers 1845*”, eesti keeles “*Paruness Elisabeth von Uxküll sünd. krahvinna Sievers 1845*”. Kummalgi pool tekstilinti on Sieversite ja Uexküllide perekondade vapid.⁷¹

⁶⁹ Mari Loit, “Nissi kiriku vitraažakende korrastamine”, *Muinsuskaitse aastaraamat*, (Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2004), 68.

⁷⁰ Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 16228. Vitraažaken, 19.saj.lõpp. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Sirje Simson (2007). (<https://bit.ly/3RDrsD7>), [Külastatud 06.02.2023].

⁷¹ Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 6097. Vitraažaken Üxkülli ja Sieversi vappidega, 1845. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, (2005). (<https://bit.ly/3DRLHHM>), [Külastatud 08.02.2023].

4. Vitraaž Nõukogude perioodil ja tänapäeval

Nõukogude okupatsiooni algusega 1944. aastal muutus kirikute roll Eesti ühiskonnas. Kirikuvaenuliku ideoloogia kehtestamise tõttu riigistati kõik kirikuhooned ning nendele kuuluvad maad. Kogudustele seatud rangete piirangute tõttu jäi tihti hoonete sõjakahjustustest restaureerimine ja korrashoid koguduste enda kanda. Mitmed hooned jäid peale seda unarusse, nende hulgas ka kirikutes asuvad vitraažid.⁷² Vaatamata kiriku rolli muutumisele ja riigivõimule, mis religiooni taunis, algas 20. sajandi teisel poolel niinimetatud vitraažirenessanss.

1964. aastal nimetati ENSV Riikliku Kunstiinstituudi maalikateeder ümber monumentaal-dekoratiivmaali kateedriks. Lisaks tahvelmaalile õpetati ka monumentaalmaali põhialuseid, keskendudes monumentaalkunsti tehnikatele nagu sgrafiito, tempera, mosaiik, fresko ja vitraaž. Kolmandal kursusel toimus spetsialiseerumine, kas tahvelmaali või monumentaalmaali erialale. Esimene monumentaal-dekoratiivmaali kateedri vitraažiga lõpetaja oli 1969. aastal Mari Roosvalt, kes valmistas vitraaži pealkirjaga “Meremuusika” Valgeranna puhkekodule. Materjalide puuduse tõttu kasutati vitraažide valmistamisel loomingulisi lahendusi, tinalindi asemel kasutati liimi ja tsemendi segu. Lameda vitraažiklaasi puudumisel kasutati mistahes klaasi, mida leiti, nende hulgas ka pudeliklaasi.⁷³

1970. aastatel ja 1980. aastate esimesel poolel valmistasid ERKI vilistlased diplomitöödena ja tellimustöödena vitraaže peamiselt ühiskondlikele hoonetele. Dolores Hoffmann valmistas 1982. aastal Tallinna perekonnaseisusametile ornamentaalsed vitraažid kolme erinevasse saali.⁷⁴ Märkimisväärsed on ka Üüve Vahuri vitraaž Lääne Kaluri esinduskaupluses Haapsalus (1984), Kaarel Kurismaa vitraažid Paide Muusika- ja teatrimajas (1984-1991), Rait Präätsi Sakala keskuse vitraažid (1986) ja Dolores Hoffmanni Raikküla kolhoosikeskuse vitraažid (1985).⁷⁵

⁷² Pädam, *Igavikust kantud maastik*, 182.

⁷³ Kõiv, *Nähtamatu monumentaalmaal*, 15-16, 32.

⁷⁴ Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 2203 Maja interjöörid tervikuna. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, (2016). (<https://bit.ly/43XFcyo>) [Külastatud 24.04.2023].

⁷⁵ Muinsuskaitse päevad 2021 näitus “Peidus pärand”, (<https://shorturl.at/yAKRU>) [Külastatud 24.04.2023].

4.1. Dolores Hoffmann

Vitraažirenessansi üks juhtivaid figuure oli Dolores Hoffmann (s. 1937), kes pani aluse uuele Eesti vitraažikunstnike koolkonnale. Õpingute ajal ERKIs (1956–1962) vahetas Hoffmann klaasikunsti eriala maalikunsti vastu, ajendatuna huvist monumentaalkunsti vastu. Peale kunstiinstituudi lõpetamist, asus ta 1963. aastal tööle kunstiinstituudi maaliosakonda õppejõuna, kus ta töötas 1995. aastani. 1965-1970 reisis ta koos oma õpilastega Tšehhoslovakkias ja Ida-Saksamaal ning tutvus seal vitraažitehnikatega. 1967. aastal stažeeris ta Vilniuses, kus õppis tinavitraaži valmistama. Eestis oli vitraaži valmistamine materjalide puuduse ning olemasolevate töövahendite kesise kvaliteedi tõttu raskendatud.⁷⁶ Hoffmann kasutas oma esimesi vitraaže valmistades Valgevenest ning Lätist toodud klaasitükke, ning õppis ise tinalinti valmistama. Tema esimene kirikuvitraaž valmis 1969. aastal Valjala kiriku käärkambri jaoks. Tegu on sulatustehnikas valmistatud minivitraažiga, millel on kujutatud Neitsi Maarjat ja Püha Martat. 1970. ja 1980. aastatel valmistas Hoffmann Valjala, Kihelkonna, Ruhnu ja Tallinna Püha Vaimu kirikutele vitraaže.⁷⁷ Hoffmanni on tema karjääri jooksul korduvalt tunnustatud, 1982. aastal nimetati ta ENSV teeneliseks kunstnikuks, 2002. aastal sai ta EELK Tallinna Piiskopliku Toomkoguduse Maarja medali kristliku temaatika kujutamise eest Eesti kirikutes. 2016. aastal pälvis ta EELK III järgu teeneteristi, ning 2018. aastal presidendi Valgetähe V klassi teenetemärgi kultuurialaste panuste eest.⁷⁸ 2022. aastal valiti ta Eesti Kunstnike Liidu auliikmeks.⁷⁹

4.2. Hoffmanni õpilased

Dolores Hoffmanni õpilaste seast on välja kasvanud mitmeid viljaka loomekarjääriga vitraažikunstnikke, üks tuntumaid nendest on Eva-Aet Jänes (s. 1942). Jänes hakkas 1970. aastate lõpus vitraaže valmistama. 1989-1991 aastate vahel valmistas Jänes vitraaže Suure-Jaani, Vormsi, Järvakandi, Rapla, Tallinna Jaani kiriku, Haljala ja Muhu kirikutele.⁸⁰ Tartu Pauluse kirikule valmistas Jänes 1997. aastal vitraažidega täiustatud altarikrutsifiksi. Oma loomingus sarnaneb Jänes oma õpetajale, kasutades palju erksaid värve, figuure ning

⁷⁶ Intervjuu Dolores Hoffmanniga, e-kiri autorile 28.03.2021.

⁷⁷ Pädam, *Igavikust kantud maastik*, 100-101.

⁷⁸ Vitraažikunstnik Dolores Hoffmanni kodulehekül (https://www.glassart.ee/index.php) [Külastatud 24.04.2023].

⁷⁹ Eesti Kunstnike Liidu kodulehekül (https://shorturl.at/eBJRY) [Külastatud 24.04.2023].

⁸⁰ Eesti Maalikunstnike Liidu kodulehekül (https://shorturl.at/sKZ47) [Külastatud 15.04.2023].

vormilist monumentaalsust.⁸¹ Jänese viljakaim vitraažide valmistamise periood olid 1990. aastate esimene pool. 1990. aastal valmis Vormsi kirikule sulatustehnikas tinaraamvitraaž, mis kujutab Neitsi Maarjat koos Kristuslapsuga. 1990–1991 valmisid kaks vitraažakent Tallinna Jaani kirikule, mis asuvad kooriruumis. Mõlemal aknal asuvad figuurid akna keskosas rombi sees ning on ümbritsetud geomeetriliste mustritega. Põhjaseina aknal on kujutatud Neitsi Maarjat koos Kristuslapsuga. Lõunapoolsel aknal on kujutatud evangelist Johannest, kelle jalgade ees on tema atribuut kotkas. mõlemal pool neid on põlvitavad inglid.⁸² 1991. aastal valmisid vitraažid Haljala ja Rapla kirikutele, mõned aastad hiljem 1996. aastal valmisid vitraažid Rapla ja Järvakandi kirikutele. Oma hilisemas loomingu on Jänēs keskendunud tahvelmaalile, tema peamised käsitletavat teemad on rahvaluule ja geomeetrilised mustrid. Ta on korraldanud ka mitmeid kristliku kunsti näitusi.⁸³

Robert Suvi (s. 1947) õppis 1971-1976 ERKIs maali erialal ning spetsialiseerus monumentaalmaalile. Peale õpinguid on ta pühendanud ennast lisaks loometööle ka kunstipedagoogikale. Peamiselt on Suvi valmistanud vitraaže koos oma poja Tanieli abiga tellimustöödena eramajadesse ning ühiskondlikesse hoonetesse.⁸⁴ Suvi on 2000–2001 valmistanud kolm vitraaži oma lapsepõlve kodukoha Palamuse kiriku jaoks. Kolm akent asuvad kooriruumis, esmalt valmis Neitsi Maarjat ja Kristuslast kujutav aken, akna ülemisel osal on kujutatud Petlemma tähte. Vitraaž on sinistes ja lillakates toonides kontrastina keskpäeva päikesele, mis aknale paistab. Vitraaž avati ja pühitseti jõululaupäeval.⁸⁵ Teine aken valmis 2001. aasta ülestõusmispühaks, vitraažil on kujutatud ülestõusnud Kristust, tema hauakambrit ning akna ülemisel osal valget tuvi-sõnumitoojat. Aken on sinistes ja kollastes toonides.⁸⁶ Viimasena valmis Palamuse kiriku jaoks 2001. aasta nelipühadel vitraaž, millel on kujutatud Kristust kui maailmavalitsejat. Kujutatud on maakeral seisvat aupaistega ümbritsetud Kristust. Aknale paistva külma põhjavalguse kontrastiks on kasutatud vitraažil sooje toone.⁸⁷ Lisaks valmistas Suvi 2001–2005 neli vitraažakent Jõgeva kirikla altariruumi, kujutatud on Neitsi Maarjat Kristuslapsuga, Jeesuse aukirgastamist, ristilöödud Jeesust ja püha sakramendi osi veinikarikat ja leiba.⁸⁸ Vahetult enne Eesti taasiseseisvumist tegutsema

⁸¹ Astrova, *Konspekteritud ruum*, 118, 223.

⁸² Veebilehekülj Teeliste Kirikud- EELK Tallinna Jaani kirik (<https://shorturl.at/gquzM>) [Külastatud 17.04.2023].

⁸³ Tiiu Pikkur, “Eva Jänēs- Pühendunud kristliku kunsti teenimisele”, *Eesti Kirik*, 30. august 2017.

⁸⁴ Robert Suvi (koost.), *Sinine hobune*, (Eesti: Kirjastus teadmata, 2022), 3-6.

⁸⁵ Riina Mägi, “Palamuse kirik saab jõulukungituse”, *Vooremaa*, 23. detsember 2000.

⁸⁶ Riina Mägi, “Ülestõusmislugu klaasis”, *Vooremaa*, 19. aprill 2001.

⁸⁷ Riina Mägi, “Hingevalgus läbi klaasi”, *Vooremaa*, 7. juuni 2001.

⁸⁸ Riina Mägi, “Kirikla sai neljanda vitraaži”, *Vooremaa*, 5. jaanuar 2005.

hakanud kunstnike seast on Andrei Lobanov (s. 1962) üks kõige viljakama loomekarjääriga. Lobanov õppis Eesti Kunstiakadeemias maalikunsti erialal. Õpingute ajal hakkas ta 1980. aastate lõpus vitraažikunstiga tegelema. Peale õpingute lõppemist 1990. aastal otsustas ta keskenduda vitraažide ja freskode valmistamisele.⁸⁹ Oma loomingus viljeleb ta klassikalist vitraaži stiili, luues figuraalseid kompositsioone tinaraamvitraažides. Dolores Hoffmann juhendas tema diplomitööd, milleks olid vitraažid Tallinna Nikolai kiriku jaoks, nendel on kujutatud stseene Maarja ja Nikolai eludest.⁹⁰ Esimene ornamentaalne kirikuvitraaž valmis enne Kunstiakadeemia lõpetamist 1988. aastal Tallinna Oleviste kiriku jaoks. Alates sellest on Lobanov valmistanud vitraaže kümnetele Eesti kirikutele, tema töid on võimalik leida nii luteri kui ka õigeusu kirikutes Eestis ja välismaal. Käesoleva töö kirjutamise ajal on tema kõige hiljutisemad tööd Kuusalu ning Leesi kirikute vitraažid (2022).⁹¹

4.3. Tänapäeva vitraažikunst

Tänapäeval tegutsevaid kutselisi klaasikunstnikke ühendab 2001. aastal asutatud Eesti Klaasikunstnike Ühendus.⁹² EKÜ liige Kai Kiudsoo-Värv on valmistanud vitraažid Tallinna Peeter-Pauli roomakatoliku kirikule. 2005. aastal alanud etapiline töö lõppes 13 aastat hiljem, mille käigus valmistas Värv vitraažid katedraali pikihoone akendele. Kokku on kaheksal aknal kujutatud 16 figuuri, nende hulgas 15 pühakut ja üks peaingel. Akna ruudustikel on kasutatud lisaks vitraažidele ka värvilisi klaasiruute. Pikihoone põhjapoolsetel akendel on kasutatud sinistes toonides klaase ning lõunapoolsetel akendel oranžides toonides klaase. Figuuride kujutamisel on lähtunud varakeskaegsest kunstist ning kõikidel akendel on hulganisti kristliku ikonograafiaga seotud sümboleid. Vitraažide valmistamisel kasutas Värv kahte tehnikat, pressreljeefi figuuride kujutamiseks, ning *pâte de verre*'i värviliste väikeportreede jaoks, mis igal vitraažil kujutatud on. *Pâte de verre* on pulberklaasist ja värvainest kokku segatud klaasipasta, mis pannakse vormi ja seejärel põletatakse, et see võtaks soovitud reljeefse kuju, *pâte de verre* sulatatakse eraldi ülejäänud klaasi külge. Peeter-Pauli katedraali vitraažidel on kujutatud muuhulgas Püha Birgittat, Püha Meinhardi ja Püha Jüri.⁹³

⁸⁹ Kunstnik Andrei Lobanovi kodulehekül, (<https://shorturl.at/dgmSU>) [Külastatud 23.04.2023].

⁹⁰ Kõiv, *Nähtamatu monumentaalmaal*, 158.

⁹¹ Kunstnik Andrei Lobanovi kodulehekül, (<https://shorturl.at/vyGX9>) [Külastatud 23.04.2023].

⁹² Eesti Klaasikunstnike Ühenduse kodulehekül, (<https://shorturl.at/EIJS2>) [Külastatud 12.05.2023].

⁹³ Kai Kiudsoo-Värv, *Pühakud Tallinna Peeter-Pauli katedraali akendel*, (Tallinn: AS Pakett, 2017), 5, 31.

Tänapäeval tegutsevate vitraažikunstnike seas on ka Anna-Maria Vaino ja Rait Prääts. Nad on mõlemad on Eesti kirikutele ornamentaalseid vitraaže valmistanud. Vaino valmistas 2004. aastal Jüri kirikule ornamentaalsed vitraažid oma bakalaureusetöö osana kunstiõpetaja erialal. Tegu on kahe sinistes toonides ornamentaalse vitraažiga kiriku altariruumis. Nii lõuna- kui põhjapoolsel aknal on kujutatud akna ülemises osas sinisel taustal kuldset risti. Samuti valmistas ta 2014. aastal kollastes ja punastes toonides ornamentaalse vitraažakna lääneportaali valgimiku kohal asuvale aknale, kujutatud on kollaste õitega kaunistatud sõõri, mille keskel on punane kuue õieline lill.⁹⁴

Rait Prääts alustas ERKI-s õpinguid klaaserialal 1970. aastal. 1978. aastal võitis ta Tallinna Niguliste kirik-muuseumi vitraažikonkursi, mille käigus valmistas ornamentaalsed vitraažaknad tornialusele ja Antoniuse kabelisse, tegu oli kunstniku esimeste vitraažidega, mis olid ajendiks klaasikunstiga jätkamiseks. Prääts on välja arendanud oma autoritehnika, milleks on vormi sulatatud klaasimaal. 2010. aastal kavandas ta Pärnu Eliisabeti kirikule oreilirõdu roosakna ja oreli prospekti. Oreli hõbedased ja vasksed viled moodustavad sinistes toonides roosaknaga tervikliku kompositsiooni. Roosaknal on kujutatud poolikut sinist ringi, autori enda sõnul on kujutatud “mingit suuremat kera mööda liikumas, mis andis võimaluse kogu oreli tsentri dünaamiliseks kujundada.” Muuhulgas on Prääts loonud vitraaže ka Soomes asuvatele Sammonlahti, Lappee ja Ristiina kirikutele.⁹⁵

⁹⁴ Rita Puidet, “Rohkete andidega õnnistatud töötajad”, *Eesti kirik*, 30. märts 2016.

⁹⁵ Sirje Eelma, Rait Prääts (koost.), *Rait Prääts*, (Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2019), 7, 10, 46.

Kokkuvõte

Käesolev bakalaureusetöö uuris vitraažikunsti ajalugu Eesti sakraalruumis ning kirikutele vitraaže valmistanud kunstnikke. Vitraaži uurimine on niivõrd lai teema, et see ületab käesoleva töö piire. Seetõttu on töös võetud fookusesse vitraaži sünnipaik sakraalruum. Töö eesmärk oli uurida vähekasitletud teemat, luua ajatelg näitamaks vitraažikunsti arengut Eestis. Töö jaoks koguti informatsiooni kasutades riiklikku kultuurimälestiste registrit ja klaasikunsti- ja ajalugu käsitlevaid väljaandeid. Antud töös loodi kogutud materjalide põhjal Eesti sakraalruumi vitraaži ajajoon ning käsitleti põgusalt ka vitraažikunsti algeid ning tehnikaid. Töö piiratud mahu tõttu ei olnud võimalik käsitleda ühiskondlikus ruumis olevaid vitraaže.

Esimeses peatükis uuriti vitraažikunsti ajalugu ning tehnikaid. Kõige vanem ning laialdasemalt levinud vitraažitehnika on klassikaline vitraaž, kus lõigatud klaasikillud liidetakse omavahel tinaribaga, mis seejärel üle joodetakse. Vitraaži algeid on keeruline paika panna nii ajalisel kui geograafilisel, esimesed teated värviliste aknaklaaside kohta kirikus on pärit juba 6. sajandist Prantsusmaal Tours'i linnas. Selle kunstivormi arenedes kujunes vitraaž gootika lahutamatuks osaks ning 12. sajandil töötas St. Denis katedraali abt Suger välja vitraaži sügavama mõtte- värvi ja valguse läbi inimese hingeline liigutamine ning jumaliku valguse lubamine kirikuruumi. Lisaks sellele kannab vitraaž ka pildipiibli funktsiooni kujutades piiblistseenide ja pühakute elusid. Ühed esimesed teadaolevad Eesti vitraažid olid arvatavalt 14. ja 15. sajandil valmistatud dominiiklaste kloostri vitraažid, mille killud avastati 1945. aastal läbiviidud arheoloogiliste kaevamiste käigus.

Teises peatükis käsitleti Eesti vanimaid säilinud vitraaže, mis on pärit 17. sajandist ning ka märkimisväärseid Ilumäe kabeli vapivitraaže ja Nõva kiriku pabervitraaže. Kõige varasem tervikuna säilinud Eesti vitraaž on 1606. aastast pärit Jurgen Tuchi peremärgiga vitraaž tundmatu autori poolt. 17. sajandi esimeses pooles valmisid mitmed vitraažid ka Ruhnu vanale puukirikule, mis on tänapäeval koopiatega asendatud. 18. sajandist pärit Ilumäe kabeli vapivitraažid on märkimisväärsed nende arvu poolest, säilinud on 16 vitraaži, millel on kujutatud aadlivappe

aga ka niinimetatud talupojavappe eestipäraste nimedega. Arvatavasti on tegu Saksamaalt pärit kombega luua kodanikuvappe. Nõva kirikus asuvad teadaolevalt Eesti ainsad tänini

säilinud pabervitraažid 19. sajandist. Tegu on tehnikaga, kus väljalõigatud paberdetailid asetatakse aknale ning kaetakse lakikihiga. Vaatamata materjali haprusele on vitraažid heas seisukorras.

Kolmandas peatükis võeti fookusesse periood 19. sajandi lõpust kuni Nõukogude perioodi alguseni. Uuriti Riia meistri Ernst Tode töökojas valminud vitraaže, mis asuvad Kolga-Jaani, Juuru ja Paide kirikutes. 19. sajandile kohaselt historitsistlikus stiilis kõrgetasemelised vitraažid on tänini heas seisukorras. Lisaks Todele käsitleti põgusalt ka erinevate tundmatute meistrite loomingut Eesti kirikutes.

Neljandas peatükis uuriti vitraaži Nõukogude perioodil kuni tänapäevani, võttes fookusesse ühe mainekama Eesti vitraažikunstniku Dolores Hoffmanni ning kolm tema õpilast, kes on samuti oma loomekarjäärides sakraalhoonetele vitraaže loonud ning kes kõik tegutsevad tänini. Käsitleti ka Nõukogude ideoloogiast tulenevaid raskuseid seoses kirikliku kunsti loomisega ning raskuseid, mis olid tingitud materjalide kättesaamatusest. Lisaks Hoffmanni õpilastele käsitleti ka teisi tänapäeval tegutsevaid klaasikunstnikke, kes on loonud erinevates stiilides vitraaže Eesti pühakodadesse.

Töö käigus kogutud materjalid ja välja kujunenud ajajoon on aluseks antud teema laiendamiseks ja edasiseks uurimiseks. Esile kerkinud küsimused tundmatute meistrite ja ühiskondlikus hoonetes asuva vitraaži kohta annavad samuti põhjust käesoleva laia teemaga edasiseks tegelemiseks. Edasises magistritöös soovin käsitleda enne 20. sajandit valminud vitraaže. Samuti soovin fookusesse võtta muuseumidesse deponeeritud vitraažid, mida käesolevas töös vaid põgusalt käsitleti.

Summary

The aim of this bachelor's thesis was to research the history of stained glass art in Estonian sacred spaces. The study of stained glass is such a broad topic that it exceeds the limits of this thesis. Therefore, the birthplace of stained glass, the liturgical space, has been taken into focus. The aim of the work was to open up a little-addressed topic, to study the development of stained glass art in Estonia and to find similarities between the stained glass of sacred spaces in Estonia and its neighboring countries. Information was collected for the work using the National Registry of Cultural Monuments and publications on glass art and history. In this work, based on the collected materials, a timeline of stained glass in the Estonian sacred space was created, and the beginnings and techniques of stained glass art were also briefly discussed. Due to the limited scope of the work, it was not possible to deal with the stained glass windows in the public space.

The first chapter explored the history and techniques of stained glass art. The oldest and most widespread stained glass technique is classic stained glass, where cut glass fragments are joined together with a tin strip, which is then soldered over. It is difficult to establish the beginnings of stained glass both in time and geographically, the first reports about colored window panes in the church come from the 6th century in Tours, France. As stained glass developed, it became an integral part of the Gothic period, and in the 12th century the Abbot of St. Denis Suger developed the deeper meaning of stained glass – the spiritual movement of a person through color and light and the admission of divine light into the church space. In addition to this, stained glass also carries the function of a picture Bible by depicting biblical scenes and the lives of saints. One of the first known Estonian stained glass windows was probably the Dominican monastery stained glass windows made in the 14th and 15th centuries, fragments of which were discovered during archaeological excavations in 1945.

In the second chapter, the oldest preserved stained glass windows in Estonia, which come from the 17th century, as well as the notable stained glass windows of the Ilumäe Chapel and the paper stained glass windows of the Nõva Church were discussed. The earliest fully preserved Estonian stained glass window has the family mark of Jurgen Tuch and the date 1606, the author is unknown. The windows of Ilumäe chapel, where each window depicts a coat of arms, from the 18th century are remarkable for how many of them are preserved to

this day, 16 stained glass windows have been preserved. Remarkably, many of them depict so-called peasant coats of arms with Estonian surnames. Presumably, it is a German custom of creating civil coats of arms, not real hereditary coats of arms. The only paper stained glass windows from the 19th century that have survived to this day are located in Nõva Church. It is a technique where cut-out paper parts are placed on a window and covered with a layer of varnish. Despite the fragility of the material, the stained glass windows are in good condition to this day.

The third chapter focused on the period from the end of the 19th century to the beginning of the Soviet period. Stained glass windows made in the workshop of the Riga craftsman Ernst Tode, which are located in the churches of Kolga-Jaani, Juuru and Paide, were examined. The high-quality stained glass windows in the historicist style of the 19th century are still in good condition. In addition to Tode, works by various unknown masters in Estonian churches were also discussed. The most significant of them are the coat of arms stained glass windows from the 19th century located in the Church of the Holy Spirit in Tallinn. In the fourth chapter, stained glass from the Soviet period to the present day was studied, focusing on one of the most renowned Estonian stained glass artists, Dolores Hoffmann, and three of her students, who have also created stained glass windows for sacred buildings in their creative careers. The difficulties resulting from the Soviet ideology in relation to the creation of church art and the difficulties caused by the unavailability of materials were also explored.

The materials collected during the work and the compiled timeline are the basis for the expansion and further research of this topic. The questions that have arisen about unknown masters and about stained glass in non-liturgical spaces give reason for further research on this wide topic. In my future thesis I would like to examine stained glass windows made before the 20th century in more detail. I would also like to focus on stained glass windows deposited in museums, which were only briefly discussed in this thesis.

Kasutatud kirjandus ja allikad

1. **Aavik**, S. “Raus maalis kirikusse kuldsed vitraažid”, *Postimees*, 10. august 2003.
2. **Astrova**, A. *Konspekteritud ruum: Tõnis Saadoja laemaal NO99s. Eesti monumentaalmaal 1879-2012*. (Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2012).
3. Baltisches Biografisches Lexikon Digital. “Tode, Ernst Friedrich (1859-1932).”, (<https://shorturl.at/esLU2>), [Külastatud 02. 05. 2023].
4. **Beveridge**, P (koost.). *Klaas: sulatustehnikad*, (Tallinn: Tormikiri, 2004).
5. EELK Ilumäe koguduse kodulehekül. (<https://bit.ly/3Qv8tdh>), [Külastatud 01.10.2023].
6. *Eesti Keele Instituudi Võõrsõnade leksikon*, “Vitraaž”, (<https://bit.ly/42cxmOr>), (Külastatud 12.03.2023).
7. **Eelma**, S. **Prääts**, R. *Rait Prääts*. (Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2019).
8. *Eesti Ekspress*. “Von der Pahlen andis talupoegadele vapid.” (05.10.2007).
9. Eesti Klaasikunstnike Ühenduse kodulehekül. (<https://shorturl.at/RXYZ7>), [Külastatud 12.05.2023].
10. Eesti Kunstnike Liidu kodulehekül. (<https://shorturl.at/ehRU7>) [Külastatud 24.04.2023].
11. Eesti Maalikunstnike Liidu kodulehekül. (<https://shorturl.at/vUX68>), [Külastatud 15.04.2023].
12. **Haas**, J. *Glasmåleri Kulturhistorisk inventering av kyrkligt glasmåleri i Växjö stift*, (Jönköping: Jönköpings läni muuseum, 2005).

13. **Kaplinski**, K. *Tallinn- meistrite linn*, (Tallinn: Tallinna Kultuuriväärtuste amet, 2015).
14. **Karling**, S. “Runö gamla kyrka.”, *Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis aastaraamat II*, (Stockholm: Eesti Teaduslik Selts Rootsis, 1955).
15. **Kilumets**, J. “Tallinna Siimeoni ja Hanna kiriku taastamine.”, *Muinsuskaitse aastaraamat*, (Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2004).
16. **Kiudsoo-Värv**, K. *Pühakud Tallinna Peeter-Pauli katedraali akendel*, (Tallinn: AS Pakett, 2017).
17. **Kodres**, K (koost.). *Eesti kunsti ajalugu 2*. (Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2005).
18. Koha, E. “Tallinna Püha Vaimu kiriku haruldased klaasimaalid.”, *Eesti Muinsuskaitseameti aastaraamat*, (Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2009).
19. **Kõiv**, R. *Nähtamatu monumentaalmaal*. (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2020).
20. Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 16228. Vitraažaken, 19.saj.lõpp. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Sirje Simson (2007). (<https://bit.ly/3RDrsD7>), [Külastatud 06.02.2023].
21. Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 1701. Vitraaž bürgermeister Woldemar Mayeri vapiga, 1876. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, (2010). (<https://bit.ly/3IaSQWc>), [Külastatud 08.02.2023].
22. Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 17272 Vitraaž, E.Tode, Riia, 1901. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Egle Tamm (2007). (<https://bit.ly/3V05V9n>) [Külastatud 21.04.2023].
23. Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 17273 Vitraaž, E.Tode, Riia, 1901. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Egle Tamm (2007). (<https://bit.ly/40DPMrC>) [Külastatud 21.04.2023].

24. Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 17274 Vitraaž, E.Tode, Riia, 1901. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Egle Tamm (2007). (<https://bit.ly/41C7Fs8>) [Külastatud 21.04.2023].
25. Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 17275 Vitraaž, E.Tode, Riia, 1901. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Egle Tamm (2007). (<https://bit.ly/3mU6epA>) [Külastatud 21.04.2023].
26. Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 17276 Vitraaž, E.Tode, Riia, 1901. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Egle Tamm (2007). (<https://bit.ly/3N6X18a>) [Külastatud 21.04.2023].
27. Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 17277 Vitraaž, E.Tode, Riia, 1901. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Egle Tamm (2007). (<https://bit.ly/3Ahzbix>) [Külastatud 21.04.2023].
28. Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 17278 Vitraaž, E.Tode, Riia, 1901. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Egle Tamm (2007). (<https://bit.ly/3H7LCBg>) [Külastatud 21.04.2023].
29. Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 17279 Vitraaž, E.Tode, Riia, 1913. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Egle Tamm (2007). (<https://bit.ly/3V26gZ9>) [Külastatud 21.04.2023].
30. Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 17280 Vitraaž, E.Tode, Riia, 1913. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Egle Tamm (2007). (<https://bit.ly/3LkcXT8>) [Külastatud 21.04.2023].
31. Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 19796. Vitraaž 1903-1904. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Sirje Simson (2009). (<https://bit.ly/3XXfpTz>) [Külastatud 05.02.2023].
32. Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 1994. Vitraaž inglifiguuri, linnavaate, Jost Timmermani nime ja peremärgiga. Mälestise kirjeldus

- Kultuurimälestiste registris, (2010). (<https://bit.ly/3YB46Al>), [Külastatud 08.02.2023].
33. Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 2203 Maja interjöörid tervikuna. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, (2016). (<https://bit.ly/43XFcyo>) [Külastatud 24.04.2023].
34. Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 24104. Vitraažaken, Riia töö? 19.saj. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Egle Tamm, (2008). (<https://bit.ly/3x23fwE>) [Külastatud 05.02.2023].
35. Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 28633. Vitraažaken "Lammet tillhör lovsången H.-J. R. pastor på Runö. 1996". Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, (2012). (<https://bit.ly/3FvrKXL>), [Külastatud 17.03.2023].
36. Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 28634. Vitraažaken "Där är Guds lamm som tar bort världens synd". Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, (2012). (<https://bit.ly/40d7HoX>), [Külastatud 17.03.2023].
37. Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 28638. Vitraažaken koopiaga klaasimaalidest "Paadimehed. Jurgen Bulder 1650" ja "Paadimehed. Mattias Bulder. 1650". Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, (2012). (<https://bit.ly/3HZnNez>) [Külastatud 05.02.2023].
38. Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 28638. Vitraažaken koopiaga klaasimaalidest "Paadimehed. Jurgen Bulder 1650" ja "Paadimehed. Mattias Bulder. 1650". Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, (2012). (<https://bit.ly/3HZnNez>) [Külastatud 05.02.2023].
39. Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 4770. Vitraaž, 1786. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Egle Tamm, (2008). (<https://bit.ly/3ljHTbE>) [Külastatud 08.02.2023].

40. Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 5893. Vitraažaken "Johannes", 19.saj. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Egle Tamm (2008). (<https://bit.ly/3X6owQs>), [Külastatud 05.02.2023].
41. Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 5894. Vitraažaken "Peetrus", 19.saj. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, koost. Egle Tamm (2008). (<https://bit.ly/3Y9jUdY>) [Külastatud 05.02.2023].
42. Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 6097. Vitraažaken Üxkülli ja Sieversi vappidega, 1845. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris, (2005). (<https://bit.ly/3DRLHHM>), [Külastatud 08.02.2023].
43. Kultuurimälestiste riiklik register. Mälestis reg-nr 7271 Vitraaž, E.Tode, Riia, 1901. Mälestise kirjeldus Kultuurimälestiste registris. Koost. Egle Tamm, 2007. (<https://bit.ly/3N3VXSs>) [Külastatud 21.04.2023].
44. Kunstnik Andrei Lobanovi kodulehekül, (<https://shorturl.at/hl159>), [Külastatud 23.04.2023].
45. **Lee, L** (koost.). *Stained Glass*. (New York: Crown Publishers Inc. 1976).
46. **Lehtosalo, M.** *Kirkollisen lasimaalauksen kulta-aika Suomessa - Suosion taustan tarkastelua*, (Magistriröö: Jyväskylä Ülikool, 2008).
47. **Loit, M.** "Nissi kiriku vitraažakende korrastamine." *Muinsuskaitse aastaraamat*, (Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2004).
48. **Lumiste, M. Kangropool, R.** *Niguliste kirik*, (Tallinn: Kunst, 1990).
49. Muinsuskaitse päevad 2021 näitus "Peidus pärand" kodulehekül, (<https://shorturl.at/gGMOP>) [Külastatud 24.04.2023].
50. **Mägi, R.** "Palamuse kirik saab jõuluringituse", *Vooremaa*, 23. detsember 2000.
51. **Mägi, R.** "Ülestõusmislugu klaasis", *Vooremaa*, 19. aprill 2001.

52. **Mägi**, R. “Hingevalgus läbi klaasi”, *Vooremaa*, 7. juuni 2001.
53. **Mägi**, R. “Kirikla sai neljanda vitraaži”, *Vooremaa*, 5. jaanuar 2005.
54. Paide Püha Risti kiriku vitraažide restaureerimisprojekti 2000-2007 koondaruanne. Tallinn 2008 (Muinsuskaitseameti arhiiv).
55. **Paris**, R. **End**. Eevi, *Kunstileksikon*– “Vitraaž”, (<https://bit.ly/3YRaiUM>), [Külastatud 12.03.2023].
56. **Pikkur**, T. “Eva Jänes- pühendunud kristliku kunsti teenimisele”, *Eesti Kirik*, 30. august 2017.
57. **Puidet**, R. “Rohkete andidega õnnistatud töötajad.” *Eesti Kirik*, 30. märts 2016.
58. **Pädam**, T. *Igavikust kantud maastik: kirikuhoonetest ja inimestest Nõukogude Eestis*. (Tallinn: TP, 2019).
59. **Raam**, V (koost.). *Eesti arhitektuur 2*. (Tallinn: Valgus, 1996).
60. **Roosma**, M. *Hüti klaasikoda: jooni klaasimanufaktuuri tegevusest Eestis XVII sajandil*, (Tallinn: Kunst, 1966).
61. **Rudolph**, C. “Inventing the Exegetical Stained-Glass Window: Suger, Hugh, and a New Elite Art.” *The Art Bulletin* 93 (4), 2011.
62. **Ruusaar**, A. *Klaasimeistrid: Eesti klaasitööstuse ajalugu ja toodang*, (Tallinn: Äripäev, 2021).
63. **Suvi**, R (koost.). *Sinine hobune*, (Eesti: Kirjastus teadmata, 2022).
64. **Šumanov**, T. “Nõva kiriku pabervitraažide konserveerimine.” *Muinsuskaitse aastaraamat*, (Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2020).
65. "Tallinna Püha Vaimu kiriku kuue ajaloolise vappvitraaži restaureerimine 1983-2009. Koondaruanne. Tallinn 2009. (Muinsuskaitseameti arhiivis).

66. **Tarvel**, E. “Vapimaalidest ja vabatalupoegadest.”, *Horisont*, September 1986.
67. **Tool-Marran**, E. *Tallinna dominiiklaste klooster*, (Tallinn: Eesti raamat, 1971).
68. Veebilehekülg Teeliste Kirikud- EELK Tallinna Jaani kirik.
(<https://shorturl.at/ampAR>), [Külastatud 17.04.2023].
69. **Veinio**, J. *Suomen keskiajan lasimaalaukset- hajonneina varastossa ja melkein ehjinä ikkunoissa*, (Magistritöö: Helsingi Ülikool, 2020).
70. Vitraažikunstnik Dolores Hoffmanni kodulehekülg.
(<https://www.glassart.ee/index.php>), [Külastatud 24.04.2023]

Lisad

Lisa 1. Intervjuu Dolores Hoffmanniga e-kirja teel, 28.03.2021.

Esiteks tahaksin üle küsida mõned kindlad aastaarvud, sest erinevates allikates on erinevad andmed. Mis aastal alustasid tööd õppejõuna kunstiinstituudis (erinevad allikad pakuvad 1963, 63, 65). Mis aastal stažeerisid Prantsusmaal, Lyonis ning täpsemalt kui pikalt ja kelle juures?

Õppisin ERKI-s 1956-1962. 1963 maalisin kino Rahu fresko, sügisel võeti mind maalikateedri monumentaalmaali meistriks. 1965-1995 õppejõud, kompositsiooni õpetaja. Stažeerimine Prantsusmaal, Lyonis - vitraažide restaureerimine. Vitraažitöökojas "Vitrail de Saint Georges", koos abikaasaga, kes vitraažimeister – 5 nädalat. Ja osavõtt vitraažide näitus-festivalist (kust tuli peaauphind), 1993.

Tahaksin lähemalt teada saada 1967. aastal Vilniuses stažeerimisest- kelle juures täpsemalt, kui pikalt, kas tutvusid seal mõne uue või erilise tehnikaga? Millised mõjutused olid Vilniuses stažeerimisel sinu hilisemale loomingule?

Vilniuses stažeerimine oli 2 kuud, tutvumine erinevate vitraažitehnikatega (Eestis tol ajal keegi ei teinud vitraaže ja puudus igasugune teadmine tehnoloogiast). Tagasi tulnud, hakkasin tegema esmalt sulatatud vitraaže (Valjala kiriku käärkambris 1969, restoranis Kevad 1973). Sain sealt aga kaasa sõnumi, et "TÕELINE vitraaž on ikkagi klassikaline tinavitraaž" – selleks tuli hakata mõtlema, kuidas valmistada ise tinaprofiili (Eestis polnud võimalik toona osta ei vitraažiklaase ega tinariba).

Seoses reisidega Tšehhoslovakkias ja Saksa DV-s 1965-70- kas sellest ajast on meelet mõned kindlad linnad, kirikud/katedraalid, mis sulle muljet avaldasid või sind mõjutasid? Mida uut vitraažide kohta seal õppisid, kuidas need reisirid sinu edasist loomingut mõjutasid?

Saksamaal Leipzigis jäi meelde kirik, kus töötas Bach. Nägin seal esimest korda memoriaalakent ja sain teada selle tava kohta - pühendada üks kirikuaken kellelegi või

millelegi olulisele inimesele/sündmusele. Hiljem tegin Pühavaimu kirikusse memoriaalakna represseritud eestlaste mälestuseks (1991).

1970. reisisid Poolas, kus tutvusid kaasaegsete vitraažikunstnikega, kas seal joonistus välja sinu jaoks traditsioonilise ja kaasaegse vitraaži kontrast/erinevus, mis erinevus sinu arvates nendel on? Kas kaasaegsed vitraažikunstnikud kasutavad (kasutasid) teistsuguseid tehnikaid? Kas tutvumine kaasaegse kunstiga andis su tulevasele vitraažiloomingule uutmoodi perspektiivi?

Poolast sain soovi ja julguse hakata looma kirikutesse, talletasin muidugi endasse vanade vitraažide dogmasid ning hakkasin nendega manipuleerima, sealjuures XX saj. kunsti mõttekäiguga. Aga ma pean tänaseni väga lugu nendest dogmadest, ma ei arva et meil oleks õigust nende vanade tarkuste peale sülitada. Samas olen XX ja XXI saj. inimene ja kasutan oma teadmisi ja (maalija-) kogemusi. Arvan, et olen vitraažikunstis vägagi modernne. Tänapäeval toodetakse värvilist klaasi väga rikkalikus valikus, põletusahjud töötavad elektriga jne aga SISU – komponeerimine, arhitektuurist ja ideoloogiast kinnipidamine, harmoonia taotlemine on kõige tähtsam.

Olles huvitatud kunstist, mis on otseselt seotud arhitektuuriga, kuidas kirjeldaksid vitraaži suhet ruumiga, milles see asub? Kuidas võrdleksid vitraaži kavandamist ilmalikku ruumi ja vitraaži kavandamist vaimulikku ruumi?

Minu põhimõtted töö käigus:

- 1) Missuguse arhitektuurse objektiga on tegu (kirik, vannituba, hotell...?)
- 2) Omaniku/valdaja ideoloogia (usk, veinijoomine, puhkus....) ja maitse, soovid, ruumi interjäär
- 3) Komponeerimine (sisaldades punktid 1 ja 2), sisseelamine, materjalidega tutvumine (piibel, taimed...). Nimetan seda "tunnelisse sisse astumiseks". Kompositsiooni kallal töötan kõige rohkem, isegi ajaliselt.

Vitraaže kavandades tutvud kõigepealt ruumiga ja inimestega, kes seda kasutavad, ning kirikuvitraaže tehes tegeled põhjalikult ka pühakirja uurimisega. Kas oled vitraažide kavandamisel inspireeritud ka teistest (vitraaži)kunstnikest?

Ma pole inspireeritud teistest kunstnikest, tahan hirmsasti väljendada oma ideed, ma lausa kubisen nendest. Tahaksin jõuda need veel realiseerida. Teiste kunstnike töid püüan hinnata kainelt ja objektiivselt. Ise taotlen kõigi eelpoolmainitud asjaolude vahel harmooniat. Kuna kunst arhitektuuris pole mitte kunstinäitus, või isegi mitte muuseum, kuhu inimesed tulevad spetsiaalselt midagi vaatama vaid arhitektuuris (kirik, köök, külalistetuba, saun, vannituba jne) inimesed viibivad ja tegelevad oma eluga, asjadega, murede ja rõõmudega. Seepärast on eriti oluline, et kunst arhitektuuris oleks harmooniline, mitte pealetükkiv või muul moel häiriv. Kunst peab samuti viibima, inimeste kõrval. Sinnapoole ma sihin.

Lisa 2. Vapivitraaž Jurgen Tuchi perekonnamärgiga

Eesti vanim terviklikult säilinud vitraaž Jurgen Tuchi perekonnamärgiga.

Muinsuskaitse aastaraamat 2009, 61.

Lisa 3. Vitraaž Jurgen Bulderi nimega Ruhnu puukirikus

Koopia klaasimaalist “Jurgen Bulder 1650” Ruhnu vanas puukirikus

Foto: Sirje Simson 22.06.2005 riiklikus Kultuurimälestiste registris

Lisa 4. Kai Kiudsoo-Värvi vitraaž “Püha Jüri” Tallinna Peeter-Pauli katedraalis

Foto: Kai Kiudsoo-Värv'i kodulehekülj (<https://shorturl.at/atAGO>)

Külastatud 03.06.2023

Tänuõnad

Soovin siiralt tänada Kadri Asmerit, kes pakkus välja mulle seminaritöö teema, millest nüüdseks bakalaureusetöö välja kasvanud on. Tänan väga oma juhendajat Krista Andresoni tema juhendajatöö ja valmiduse eest minuga koostööd teha. Olen ka tänulik oma perele ja sõpradele, kes olid nõus käesolevat tööd tuhat korda üle lugema ja tagasisidestama.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Mio Lize Rebane,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose “Eesti vitraažikunst sakraalruumis”, mille juhendaja on Krista Andreson, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Mio Lize Rebane

05.06.2023